Social Welfare Quarterly, Vol 24, Fall 2024, No 94

مطالعه تطبیقی آسیب‌پذیری خانوار: مرور دامنه‌ای حوزه‌ها و روشهای اندازه‌گیری

۱. فاطمه ترابی
دکتر جمعیت شناس، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
(نویسنده مسئول)
<fatemeh_torabi@ut.ac.ir>

۲. کاظم سراونی
دانشجوی دکتری جمعیت شناسی، گروه جمعیت شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۳. حبیب‌الله صادقی
دانشجوی دکتری جمعیت شناسی، گروه جمعیت شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۴. صدیقه جهانبازیان
دانشجوی دکتری جمعیت شناسی، گروه جمعیت شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه: *ماهیت پیچیده و چندبعدی مفهوم آسیب‌پذیری در دو دهه اخیر موردتوجه قرار گرفته است، بااین‌حال هنوز تعاریف و روشهای استانداردی برای اندازه‌گیری آن در مطالعات داخلی و خارجی به کار نمی‌رود. ویژگیهای خانوارها به‌عنوان یک واحد تحلیلی مهم ازجمله مؤلفه‌های نسبتاً جدید سنجش آسیب‌پذیری قلمداد می‌شود که برتری آن نسبت به آسیب‌پذیری فردی از نقطه نظرات مختلف موردتوجه بوده و تحولات اجتماعی–جمعیتی اخیر در ایران و جهان بر اهمیت آن افزوده است.*

روش: *تحقیق حاضر با استفاده از روش مرور دامنه‌ای و چارچوب روش‌شناختی پنج مرحله‌ای آرکسی و اومالی (۲۰۰۵)، به بررسی و نقد حیطه مفهومی، نظری و روش‌شناختی «آسیب‌پذیری خانوار» در مطالعات داخلی و خارجی طی سالهای ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ (معادل ۱۳۸۹ تا ۱۴۰۱) پرداخته است.*

یافته‌ها: *از میان ۱۰۵ مطالعه مرورشده (۲۸ مطالعه داخلی و ۷۷ مطالعه خارجی)، می‌توان به ترتیب فراوانی از چهار حوزه اصلی آسیب‌پذیری محیط‌زیستی، اقتصادی، سلامت و اجتماعی در خانوار نام برد که نابرخورداری از نگاهی متعامل و درهم‌تنیده به این چهار بُعد مهم‌ترین ضعف شناسایی‌شده مطالعات در مقاله حاضر بود. به‌علاوه، بررسی تطبیقی نشان داد که اکثر مطالعات داخلی در پوشش موضوعات متنوع، شناسایی خانوارهای هدف، انتخاب چارچوب نظری گسترده و بهره‌گیری از سنجه‌های چندبعدی دارای ضعف هستند که باعث شده تا مطالعات مذکور در هنگام توضیح نحوه آسیب‌پذیری در سطح خانوار، به سمت تبیینهای فردگرایانه متمایل شوند.*

بحث: *یافته‌ها بر لزوم گذار از نگاه سطحی به مفهوم خانوار و طراحی پیمایشهای طولی تأکید می‌کند که بتواند به افزایش تاب‌آوری خانوارهای آسیب‌پذیر و موفقیت سیاستهای رفاهی مربوطه در کشور کمک کند.*

واژه‌های کلیدی:
آسیب‌پذیری، خانوار، تاب‌آوری، رفاه اجتماعی، مرور دامنه‌ای

تاریخ دریافت: *۱۴۰۲/۰۷/۰۵*

تاریخ پذیرش: *۱۴۰۳/۰۲/۱۷*

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Social Welfare Quarterly, Vol 24, Fall 2024, No 94

A comparative study of household vulnerability: A scoping review of the areas and measurement methods

1- Fatemeh Torabi
Ph.D. in Demography, Department of Demography, University of Tehran, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)
<fatemeh_torabi@ut.ac.ir>

2- Kazem Saravani
Ph.D. student in Demography, Department of Demography, University of Tehran, Tehran, Iran.

3- Habib Allah Sadeghi
Ph.D. student in Demography, Department of Demography, University of Tehran, Tehran, Iran.

4- Sedigheh Jahanbazian
Ph.D. student in Demography, Department of Demography, University of Tehran, Tehran, Iran.

KeyWords:
Vulnerability, household, Resilience, social welfare, scoping review.

Received: 2023/09/27
Accepted: 2024/05/06

Introduction: The complex and multidimensional nature of the concept of vulnerability has received attention in the last two decades, however, definitions and standard methods for measuring it are still not used in domestic and foreign studies.

Method: Using a scoping review and the five-step methodological feamework of Arksey and O'Malley (2005), this study examines and criticizes the conceptual, theoretical and methodological field of "household vulnerability" in domestic and foreign studies during the 2010 to 2022.

Findings: Among the 105 reviewed studies (28 domestic studies and 77 foreign studies), four main areas of environmental, economic, health and social vulnerability of household can be classified respectively, in which the most important weakness identified in these studies was the lack of an interactive and intersectional approach to different dimensions of household vulnerability. Additionally, the comparative review showed that most domestic studies have weaknesses in covering diverse topics, identifying target households, choosing a broad theoretical framework, and using multi-dimensional measures, which has caused the mentioned studies to fail when explaining the way of vulnerability at the household level, lean towards individualistic explanations.

Discussion: The findings emphasize the necessity of moving from a superficial view to the concept of the household and designing longitudinal surveys that can help increase the resilience of vulnerable households and the success of related welfare policies across the country.

Citation: Torabi F, Saravani K, Sadeghi H A, Jahanbazian S. (2024). A comparative study of household vulnerability: A scoping review of the areas and measurement methods. refahj. 24(94), : 2 doi:10.32598/refahj.24.94.4424.1
URL: http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4260-fa.html

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Extended Abstract

Introduction

It has been more than two decades since the concept of vulnerability has been highlighted at the global level. However, there is neither a single definition nor standard methods for measurement of this concept. Household characteristics are among the relatively new components of vulnerability assessment whose superiority over the study of individual vulnerability is considered from different points of view. This situation is particularly important considering recent household dynamics in the world, especially in Iran. The most important contemporary developments affecting this trend include the decrease in birth rates, the increase in divorce rates, the increase in participation of women in the workforce, the prevalence of childbearing among unmarried women, the increase in the number of elderly people who live alone and the increase in the number of migrant families (United Nations, 2009).

A glance at the research background of this field shows that little attention has been paid to examining the relationship between household characteristics and vulnerability, so the dispersion and thematic limitation of these studies have challenged a precise understanding of household vulnerability. Therefore, reviewing and integrating the existing literature in this area can create richer horizons for researchers, policymakers, and other interested parties. This article intends to answer the following questions through a review study on household vulnerability. what dimensions the analytical unit of "household" has covered in the studies of the field of vulnerability? How is it theoretically and operationally defined and measured in domestic and foreign literature?

Method

This paper conducts a scoping review. A scoping review is an ideal tool for determining the scope or coverage of the literature related to a certain topic and providing clear indications of the amount of literature and existing studies as well as an overview (broader or detailed) of that topic. in this study, we use the five-step methodological framework for scoping review suggested by Arksey and O'Malley (2005). The reason is its popularity and wide application in previous

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

studies (Colquhoun et al., 2014). The steps of this framework include (1) identifying the research question; (2) identifying relevant studies; (3) selecting studies; (4) graphing the data; and (5) comparing, summarizing, and reporting the findings.
The existing literature in the field of "household vulnerability" was identified through a back-and-forth search process in several English and Persian electronic resources using specific keywords as well as the inclusion and exclusion criteria. Related articles and documents were searched using two main groups of related terms, i.e., "vulnerability" and "household" and a list of synonyms and sub-components was compiled for each of the terms under study.
1376 studies were initially identified based on the titles and abstracts. After removing duplicates, a total number of 189 documents were identified. In the next step, 137 documents were selected based on all the inclusion and exclusion criteria. Finally, 32 cases were removed due to reasons such as unrelated analysis level, lack of thematic connection, and thematic-methodological similarity, leading to 105 cases included in the final review.

Findings

The findings are arranged around several key subcategories, including study areas of household vulnerability, subjects and target households, definitions and theoretical models, and measurement methods.
According to the results, the scope of the household vulnerability studies - whether in domestic or foreign studies- can be classified into four general categories environmental, economic, social, and health. Environmental studies (46 cases or 43/8 percent) are the most frequent and economic, followed by health and social studies (28 cases or 26.7 percent, 19 cases or 18.1 percent, and 12 cases or 11.4 percent, respectively). The absence of an interactive and intertwined look at these four dimensions was the most important weakness identified in this paper. The findings also revealed some basic weaknesses in domestic compared to foreign sources. Firstly, it is not possible to create a coherent link between the different research elements of these studies for the audience. In other words, they are scattered in terms of subject, theory, and methodology. Secondly, domestic studies have performed poorly in selecting the topic and identifying the target households com-

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

pared to foreign sources. For example, important issues such as fuel poverty and debt burden have not been considered in Iran, and the target households in social and health approaches were mostly urban households. Therefore, the weakness of the theoretical frameworks related to the field of social harm and urban sociology is strongly felt in Iran. In other words, these studies show some differences based on a few typical independent variables such as socio-demographic characteristics of the head of the household.

In addition, multidimensional models were rare in domestic studies and the measurement tools used also had analytical weaknesses. The situation has caused these studies to be limited to analytical-descriptive approaches and simple correlations, and as a result, they deviate towards individualistic explanations.

Discussion

The global literature on household vulnerability includes the selection of risks, vulnerability estimation models, and the use of empirical measurement methods that provide policy recommendations according to the actual situation of each country. Regardless of the research method, an inaccurate measurement of the vulnerability of households can mislead policymaking aimed at enhancing social welfare.

According to the findings of this paper, some suggestions are presented to guide future studies in Iran:

- Transitioning from a superficial view of the household as a context related to individual vulnerability and focusing on the household and its dynamics as an independent unit affecting actions related to collective welfare;
- Adopting a comprehensive approach towards the target population and identifying vulnerable households in terms of various environmental, economic, social, and health aspects;
- Collecting and using longitudinal data to determine the causes and consequences of household vulnerability, as well as monitoring and evaluating policies and interventions designed to reduce and prevent it;
- Expanding the use of mixed and cross-sectional models to measure household vulnerability using a multidimensional approach to this phenomenon.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Ethical considerations

Contribution of authors

All authors have been actively involved in writing all sections of this article.

Funds

This article is taken from a research project supported by the United Nations Population Fund office in Iran.

Conflict of interest

According to the authors, there is no conflict of interest in this article.

Principles of research ethics

Researchers in this study followed all the principles of research ethics in all stages

Acknowledgements

We appreciate the United Nations Population Fund office in Iran for the financial support of this research.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

مقدمه

بیش از دو دهه است که مفهوم آسیب‌پذیری در سطح بین‌المللی موردتوجه قرار گرفته است. اگرچه پس از مطرح‌شدن بحث آسیب‌پذیری در میان سیاست‌گذاران و اقتصاددانان توافق زیادی در رابطه با اهمیت افزایش رفاه و تحلیل این مفهوم جدید ایجاد شد، هنوز اجماعی در رابطه با تعریف آسیب‌پذیری و اندازه‌گیری آن به وجود نیامده است (فائو، ۲۰۰۱؛ امواتا و همکاران، ۲۰۱٦). سازمان ملل (۲۰۰۹) در تعریف خود، به ماهیت پیچیده و چندبعدی مفهوم آسیب‌پذیری اشاره می‌کند که جنبه‌های مختلفی اعم از فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی را در بر می‌گیرد. با توجه به گستره ابعادی که در عصر حاضر افراد یک جامعه را در معرض خطر قرار می‌دهد، می‌توان دیدگاههای متنوعی را در تعریف مفهوم آسیب‌پذیری مشاهده کرد اما در یک تعریف کلی می‌توان گفت «... آسیب‌پذیری، انعطاف‌پذیری جوامع و افراد را در مقابل شوکهای گوناگون در یکی از ابعاد نامبرده اندازه‌گیری می‌کند و نشان می‌دهد چگونه شوکهای موجود امنیت و رفاه افراد را کاهش می‌دهد» (بانک جهانی، ۲۰۰۱).

نگاهی به پیشینه پژوهشی این حوزه نشان می‌دهد در بُعد فنی و روش‌شناختیِ سنجش آسیب‌پذیری، معمولاً ویژگیهای اقلیمی و ژئومورفولوژی به‌عنوان عوامل اصلی تأثیرگذار در نظر گرفته می‌شوند. این در حالی است که در علوم اجتماعی، ساختارهای درونی نظیر ویژگیهای جمعیتی، فرهنگ و اقتصاد عوامل اصلی تأثیرگذار بر یک نظام اجتماعی و تعیین میزان آسیب‌پذیری آن هستند (بیسواس و ناتیال ، ۲۰۲۱).

در همین راستا ویژگیهای خانوارها و خانواده‌ها ازجمله مؤلفه‌های نسبتاً جدید سنجش آسیب‌پذیری قلمداد می‌شود که برتری آن بر مطالعه آسیب‌پذیری فردی از منظر سطح بررسی و شدت پیامدهای اجتماعی که برجای می‌گذارد (به‌ویژه در مواقع بحرانی مانند شوکهای

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

اقلیمی)، موردتوجه قرار گرفته است (وینسنت و کول ، ۲۰۱۰). نظر به این ویژگی، خانوارها بستری آشکار و مناسب برای رصد تغییرات اجتماعی و جمعیتی در سطوح خرد و کلان بشمار می‌روند. این وضعیت با توجه به پویاییهای اخیر خانوار در جهان و به‌طور خاص در ایران (برایسسن و ویرایلا ، ۲۰۲۰؛ بگی و عباسی شوازی، ۲۰۲۰) اهمیت دو چندانی دارد. از مهم‌ترین تحولات معاصر تأثیرگذار بر این روند در سطح جهان و در ایران می‌توان به کاهش میزان زادوولد، افزایش میزان طلاق، افزایش میزان مشارکت زنان در نیروی کار، شیوع فرزندآوری در بین زنان ازدواج نکرده، افزایش تعداد سالمندانی که تنها زندگی می‌کنند و افزایش تعداد خانواده‌های مهاجر اشاره کرد (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۹).

در کشور ایران نیز به‌واسطه تحولات اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی، اشکال متنوع و ناهمگونی از خانوارها در یک دهه اخیر شکل گرفته است. افزایش سهم خانوارهای زن‌سرپرست (ترابی و قاضی طباطبایی، ۲۰۱٦؛ صادقی و ترابی، ۲۰۲۳) و تک‌سرپرست (ترابی و همکاران، ۲۰۱۵) ازجمله تغییرات قابل‌توجه در حوزه خانواده و خانوار به شمار می‌روند. در کنار رشد کمی چنین خانوارهایی، تغییر در ویژگیهای اجتماعی- اقتصادی آنها از قبیل ترکیب سنی، تحصیلی، درآمدی و فقر اقتصادی، (پژوهشکده آمار، ۲۰۱۳؛ ترابی و همکاران، ۲۰۱۵)، این موضوع را به‌مرور و بیش‌ازپیش از یک پدیده اجتماعی نسبتاً طبیعی به موضوعی اجتماعی از جنس آسیب تبدیل کرده است.

نگاهی اجمالی به مطالعات صورت‌گرفته در خصوص آسیب‌پذیری خانوار و معیارهای اطلاق مفهوم آسیب‌پذیر به یک خانوار هم در مطالعات داخلی و هم در مطالعات خارجی نشان می‌دهد این مطالعات علاوه بر فراوانی پایین – که در مطالعات داخلی بیشتر به چشم می‌خورد – عمدتاً پراکنده و محدود به مؤلفه‌های خاصی هستند. به‌عنوان‌مثال بخش اعظمی از این مطالعات تغییرات اقلیمی و مخاطرات محیط‌زیستی نظیر سیل (احمد و افضل ، ۲۰۱۹)، زلزله (راشد و ویکس ، ۲۰۰۳)، خشکسالی و بیابان‌زایی (سم و همکاران، ۲۰۱۷)، تغییر اقلیم

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

(کوپر و ویلر ، ۲۰۱۷؛ جلال و همکاران، ۲۰۲۱) و دیگر بلایای طبیعی را مطالعه کرده‌اند.

برخی نیز آسیبهای ناشی از مخاطرات اقتصادی خانوارها مانند فقر (دب ، ۲۰۲۰)، بدهی (آلباست و لیندنر، ۲۰۱۳) و درآمد (اندرسون و کاردنا، ۲۰۱۳) را موردبررسی قرار داده‌اند. برخی از مطالعات هم به آسیبهای اجتماعی و بهداشتی خانوارها توجه کرده‌اند (شپارد و همکاران، ۲۰۰۲؛ دمی و وارن ، ۱۹۹۵). با توجه به گستره مفهوم آسیب‌پذیری و اهمیت روش‌شناختی سنجش آن، صرف نگاه تک‌بعدی به این مفهوم می‌تواند درک ناقصی از وضعیت خانوارهای آسیب‌پذیر ایجاد کند؛ بنابراین انجام پژوهشی برای بررسی انواع عناصری که خانوارها را در معرض آسیب قرار می‌دهد از اهمیت زیادی برخوردار خواهد بود.

با توجه به این‌که پراکندگی و محدودیت موضوعی تحقیقات این حوزه درک جامع آسیب‌پذیری خانوارهای گوناگون را با محدودیت روبه‌رو کرده است، لذا مرور و یکپارچه‌سازی ادبیات موجود با رویکردی تطبیقی می‌تواند افقهای روشن‌تری را برای پژوهشگران، سیاست‌گذاران و سایر علاقه‌مندان ایجاد کند. تحقیق حاضر در نظر دارد با هدف پرکردن خلأ مذکور و با انجام مطالعه‌ای مروری، به این سؤال کلی پاسخ دهد که در مطالعات حوزه آسیب‌پذیری واحد تحلیل «خانوار» چه ابعادی را پوشش داده و چگونه در ادبیات داخلی و خارجی به‌صورت نظری و عملیاتی تعریف و اندازه‌گیری شده است؟

روش

تحقیق حاضر یک مطالعه مروری با روش مرور دامنه‌ای است. مرور دامنه‌ای، ابزاری ایده‌آل برای تعیین دامنه یا پوشش مجموعه‌ای از ادبیات مربوط به یک موضوع معین و ارائه نشانه‌های روشنی از حجم ادبیات و مطالعات موجود و همچنین یک نمای کلی (گسترده یا مفصل) از موضوع موردمطالعه است (کلقون و همکاران، ۲۰۱٤). این روش در بررسی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

موضوعات و مسائل نوظهور بسیار سودمند است؛ به‌ویژه زمانی که هنوز مشخص نیست چه سؤالات دیگری می‌تواند مطرح شود. در این مطالعه، از چارچوب روش‌شناختی پنج‌مرحله‌ای برای مطالعات مرور دامنه‌ای که توسط آرکسی و اومالی (۲۰۰۵) پیشنهادشده، استفاده می‌کنیم.

دلیل این انتخاب محبوبیت و کاربرد وسیع آن در مطالعاتی است که با استفاده از این روش بوده انجام‌گرفته‌اند (کلقون و همکاران، ۲۰۱٤). این مراحل عبارتند از: ۱) شناسایی سؤال پژوهش؛ ۲) شناسایی مطالعات مرتبط؛ ۳) گزینش مطالعات؛ ٤) نمودارسازی داده‌ها و ۵) تطبیق، تلخیص و گزارش یافته‌ها.

مرحله اول- شناسایی سؤال پژوهش: به‌طورکلی این پژوهش به دنبال پاسخ به این دو سؤال است:

- مفهوم «خانوار» تا چه اندازه در اندازه‌گیریها و مفهوم‌پردازیهای «آسیب‌پذیری» در مطالعات داخلی و خارجی مورداستفاده قرار گرفته است؟ به عبارت ساده‌تر، «آسیب‌پذیری خانوار» در ادبیات مربوط به مطالعات داخلی و خارجی چگونه مفهوم‌پردازی و اندازه‌گیری شده است؟ و ابعاد گوناگون آن در مطالعات پیشین داخلی و خارجی کدامند؟
- آیا جنبه‌های نظری، روش‌شناختی و موضوعات موردتوجه در این حوزه در طول زمان برحسب مطالعات داخلی و خارجی دچار تحول شده‌اند؟

بر همین اساس، مطالعه حاضر تلاش می‌کند به دو هدف اساسی؛ ۱) بررسی میزان، دامنه و ماهیت منابع داخلی و خارجی موجود در رابطه با آسیب‌پذیری خانوار و ۲) شناسایی شکافهای پژوهشی مطالعات داخلی و خارجی مربوط به آسیب‌پذیری خانوار دست یابد.

مرحله دوم- شناسایی مطالعات مرتبط: در این پژوهش، ادبیات موجود درزمینه «آسیب‌پذیری خانوار» از طریق یک فرآیند جستجوی رفت‌وبرگشتی در چند پایگاه اطلاعاتی- الکترونیکی با استفاده از دو مجموعه کلیدواژه آسیب‌پذیری (شامل آسیب‌پذیری، آسیب‌پذیر، فقر، خطر، مخاطره، محرومیت، ناتوانی، ناتوان ساختن، مستعدبودن، کووید۱۹- و خانوار

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

(شامل خانوار، خانواده، خانواده هسته‌ای، خانواده گسترده، زنان سرپرست خانوار، خانوار تک‌والد، خانوار کم‌درآمد) و همچنین معیارهای شمول و عدم‌شمول شناسایی شده است؛ بنابراین، در این مطالعه چهار پایگاه اطلاعاتی انگلیسی‌زبان شامل پاب‌مد، اسپرینگر، گوگل اسکالر و سیج ژورنالز و چهار پایگاه اطلاعاتی فارسی‌زبان شامل پرتال جامع علوم انسانی، مگ‌ایران، نورمگز و مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی مورداستفاده قرار گرفته است.

علاوه بر کلیدواژه‌ها، معیارهای دیگری در شمول و عدم‌شمول منبع موردبررسی دخیل بوده‌اند. به‌طورکلی عنوان نوع مطلب (مقالات نشریه‌ها، فصلهای کتاب، گزارشهای ادبیات خاکستری به‌صورت PDF)، چکیده، کلمات کلیدی (آسیب‌پذیری/ خانوار)، زمان (از ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ میلادی معادل ۱۳۸۹ تا ۱۴۰۱ هجری شمسی) و جمعیت هدف (خانوارهای آسیب‌پذیر) از مهم‌ترین اولویتهای شمول و عدم‌شمول بوده‌اند.

مرحله سوم- گزینش مطالعات: در مطالعات مروری، معمولاً بخشی از منابع شناسایی‌شده تکراری یا در دسته مطالعات غیرمرتبط قرار می‌گیرند. ازاین‌رو به یک سازوکار نیاز است تا مطالعاتی که به سؤال اصلی پژوهش پاسخ نمی‌دهد، حذف شوند. به همین دلیل تعداد نهایی منابع شناسایی‌شده می‌تواند با تعداد کل موجود در تجزیه‌وتحلیل متفاوت باشد.

طبق نتایج موتورهای جستجو و کلیدواژه‌های انتخابی ۱۳۷۶ مطالعه اولیه شناسایی شد که مطابق شکل (۱) بر اساس عنوان، بررسی چکیده و حذف موارد تکراری درمجموع ۱۸۹ منبع برای بررسی نهایی شناسایی شد. در مرحله بعد، تعداد ۱۳۷ مورد بر اساس تمامی معیارهای ذکرشده در فایل اکسلی با عنوان «آسیب‌پذیری خانوار» شامل سلولهایی مانند چکیده، عنوان مقاله، روشهای مورداستفاده، داده‌ها، شرح راهبرد، یافته‌های کلیدی، چالشها، ملاحظات زمینه‌ای و خلأهای پژوهشی به‌طور کامل بررسی شدند. در گام آخر، از بین ۱۳۷ منبع واجد شرایط، ۳۲ مورد به دلایلی چون سطح تحلیل غیرمرتبط، عدم ارتباط موضوعی و تشابه موضوعی-روشی حذف شدند و ۱۰۵ مورد برای بررسی نهایی، انتخاب شدند که

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

از بین آنها تعداد ۲۸ مورد مربوط به مطالعات داخلی بوده است (۲۷ مورد فارسی و ۱ مورد انگلیسی). مطالعاتی که به دلیل سطح تحلیل متفاوت از فهرست نهایی حذف شدند، آنهایی بودند که آسیب‌پذیری را به جای سطح میانی (خانوار) در سطوح خرد (افراد) یا کلان (اجتماعات) بررسی کرده بودند. معیار تشابه موضوعی-روشی نیز مطالعاتی را شامل می‌شود که از رویکردهای کاملاً مشابه در موضوعات مشابه استفاده کرده‌اند. به‌منظور شفافیت بیشتر این مرحله، معیارهای گزینش نهایی مقالات و اسناد در شکل (۱) ارائه شده است.

لازم به ذکر است، در بخش یافته‌های این مقاله، مراحل ٤ (نمودارسازی داده‌ها) و ۵ (تطبیق، تلخیص و گزارش) چارچوب روش‌شناختی مرور دامنه‌ای ادغام شده و در بخش یافته‌ها ارائه شده است.

شکل ۱. اطلاعات مربوط به مقاله‌ها و اسناد مرورشده درزمینه آسیب‌پذیری خانوار

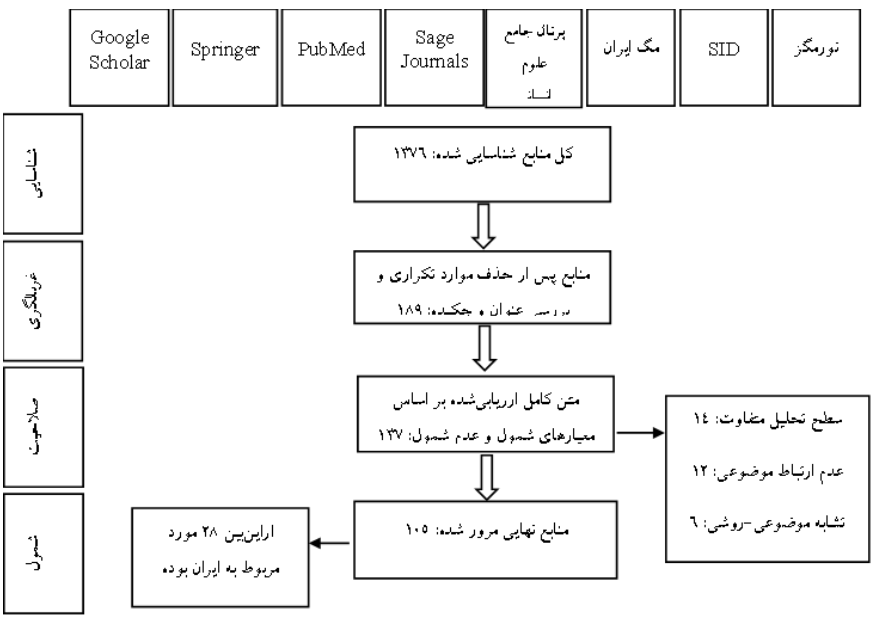

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

یافته‌ها

در این بخش تجزیه‌وتحلیل یافته‌ها حول چند محور کلیدی شامل حوزه‌های مطالعاتی آسیب‌پذیری خانوار، موضوعات و خانوارهای هدف، تعاریف و مدلهای نظری، روشهای اندازه‌گیری در مطالعات داخلی و خارجی متمرکز خواهد بود.

۱- حوزه‌های مطالعاتی آسیب‌پذیری خانوار

بر اساس نتایج، آسیب‌پذیری خانوارها را - چه در مطالعات داخلی و چه در مطالعات خارجی - می‌توان در چهار دسته کلی مطالعات محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت طبقه‌بندی کرد که مطالعات محیط‌زیستی با ٤٦ مورد (٤٣/٨ درصد) بیشترین فراوانی و مطالعات اقتصادی، سلامت و اجتماعی به ترتیب با ۲۸ مورد (۲٦/۷ درصد)، ۱۹ مورد (۱۸/۱ درصد) و ۱۲ مورد (۱۱/٤ درصد)، در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. به‌علاوه، مخاطرات محیط‌زیستی ۵۱٪ مطالعات خارجی و ۲۵٪ مطالعات داخلی، مسائل اقتصادی ۲۳٪ مطالعات خارجی و ۳٦٪ مطالعات داخلی، مشکلات سلامتی ۱۹٪ مطالعات خارجی و ۱٤٪ مطالعات داخلی و آسیبهای اجتماعی ٦٪ مطالعات خارجی و ۲۵٪ مطالعات داخلی را به خود اختصاص داده‌اند (شکلهای ۲ و ۳).

شکل ۲. تعداد مطالعات خارجی بر اساس موضوع و سال انتشار

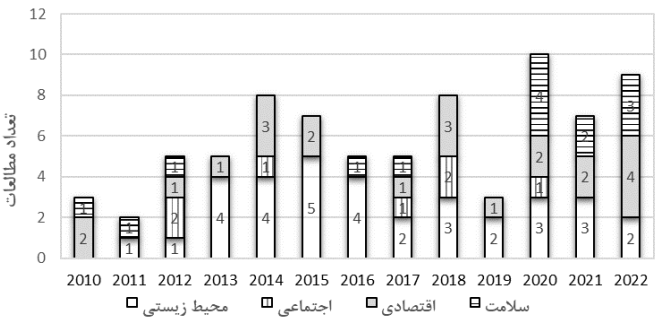

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

بر اساس نتایج شکلهای (۲) و (۳)، روند نسبتاً رو به رشد مطالعات آسیب‌پذیری خانوار هم در مطالعات داخلی و هم در مطالعات خارجی قابل‌مشاهده است. هرچند فراوانی مطالعات داخلی کمتر از مطالعات خارجی بوده است، اما افزایش تنوع رویکردهای مختلف محیط زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت به آسیب‌پذیری خانوار از سال ۲۰۱۷ به بعد در هر دو حوزه مشاهده می‌شود. این روند به‌ویژه در خصوص مطالعات سلامت و اقتصادی در سه سال اخیر صادق است که یکی از دلایل آن می‌تواند شیوع ویروس کرونا در سراسر جهان باشد. در میان مطالعات داخلی، سهم مطالعات محیط‌زیستی با ۱۲ مورد از سایرین بیشتر بوده و پس‌ازآن مطالعات اقتصادی با ٦ و مطالعات اجتماعی و سلامت با ۵ مورد قرارگرفته‌اند (شکل ۳).

شکل ۳. تعداد مطالعات داخلی بر اساس موضوع و سال انتشار

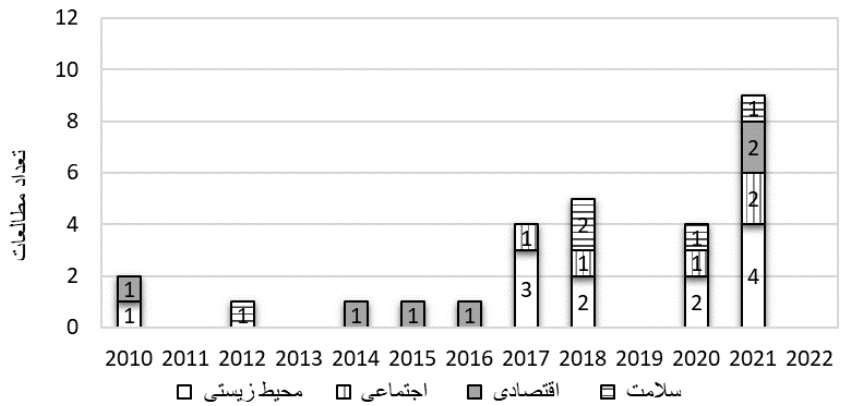

۲- موضوعات و خانوارهای هدف

همان‌گونه که مشاهده شد، مطالعات آسیب‌پذیری خانوار سعی کرده‌اند تا ارتباط بین آسیب‌پذیری را با هریک از بسترهای محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت بررسی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

کنند. در این بخش، برای درک بهتر آسیب‌پذیری خانوار و شناسایی ابعاد تأثیرگذار بر آن، مطالعات به تفکیک موضوع مورد بررسی، مرور می‌شوند. جدول (۳) موضوعات و خانوارهای هدف در مطالعات داخلی و خارجی را در حوزه‌های محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت نشان می‌دهد.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، آسیب‌پذیری خانوار نه‌تنها ابعاد و متغیرهای متنوعی را شامل می‌شود، بلکه طیف وسیعی از گروهها و خانوارهای مختلف را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد که بسته به منشأ آسیب‌پذیری (محیط زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت) و ویژگیهای خانوار متفاوت است. به‌طور مثال در آسیب‌پذیری ناشی از عوامل محیط‌زیستی، محل سکونت خانوار عامل تعیین‌کننده بسیار مهمی به شمار می‌رود؛ بر همین اساس خانوارهایی که در نقاط روستایی و مناطق خطرپذیر مانند نواحی ساحلی ساکن هستند بیشتر در معرض آسیب‌پذیری محیطی بوده‌اند (لازار[1] و همکاران، ۲۰۲۰؛ سم[2] و همکاران، ۲۰۱۷؛ ژنگ[3] و همکاران، ۲۰۱٤).

در این میان، با توجه به روشن‌شدن فوریت مسائل محیط‌زیستی در اعمال خطرهای گوناگون بر خانوارهای ایرانی، نتایج نشان می‌دهد که مطالعات مربوط به ایران با مشکلاتی مواجه هستند. به‌عنوان‌مثال این مطالعات در حوزه‌های محیط‌زیستی و اقتصادی عمدتاً معطوف به خانوارهای روستایی و کشاورز بوده‌اند و از این حیث شناخت همه‌جانبه میزان و چگونگی آسیب‌پذیری خانوارهای شهری در ایران با ضعف بیشتری روبه‌رو است.

ابعاد اقتصادی آسیب‌پذیری نیز حول چند محور عمده فقر درآمدی، فقر سوختی، ناامنی غذایی، بار بدهی و سایر هزینه‌های خانوار مانند هزینه سلامت و مسکن متمرکز بوده است که در این بستر به پایگاه اقتصادی خانوارها توجه ویژه‌ای شده است. در این زمینه نیز با توجه

1 La´za´r
2 Sam
3 Zheng

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

به اهمیت موضوعاتی نظیر بار بدهی و فقر سوختی خانوارها، مطالعات داخلی در حوزه اقتصادی به این مسائل توجه نداشته‌اند.

جامعه هدف در آسیب‌پذیری اجتماعی بر اشکال خاصی از خانوار مانند خانوارهای زن‌سرپرست متمرکز بوده است و مسائل و آسیبهای دیگری مانند خشونت، طرد، حمایت اجتماعی، فقر، اعتیاد، امنیت، توانمندسازی و غیره موردتوجه قرارگرفته‌اند (مورت[1]، ۲۰۱٤؛ افیاز[2] و همکاران، ۲۰۲۰؛ خانی و همکاران، ۱۳۹٦؛ تانگ[3]، ۲۰۱۸؛ روشنی و همکاران، ۱۳۹۹؛ آزموده، ۱۳۹۹) به‌طوری‌که خانوارهای کم‌درآمد بیشترین فراوانی را در مطالعات این حوزه داشته‌اند (واکر[4] و همکاران، ۲۰۱٤؛ لژاندر و ریچی، ۲۰۱۵؛ آنجلس-آگدپا[5] و همکاران، ۲۰۲۲).

به‌علاوه، در بحث آسیب‌پذیری مرتبط با سلامت ترکیب اعضای خانوار از تعیین‌کننده‌های مهم بوده است به‌طوری‌که بر حضور افراد حساس و آسیب‌پذیر مانند سالمندان، کودکان و زنان سرپرست، تأکید بیشتری شده است (مودا[6] و همکاران، ۲۰۲۰؛ کیم[7] و همکاران، ۲۰۱٦؛ عنایتی فر و همکاران، ۱۳۹۷؛ حیاتی و همکاران، ۱٤۰۰؛ رضائیان و همکاران، ۱۳۹۷). ابعاد خاص سلامت در این حوزه نیز مواردی مانند سلامت روان، ناتوانی، وابستگی و هزینه‌های بهداشتی را شامل شده که تنوع خانوارهای هدف در منابع خارجی و محدودشدن مطالعات فارسی به خانوارهای زن‌سرپرست، مهم‌ترین یافته مقاله حاضر در این زمینه بوده است (جدول ۳).

1. Moret
2. Afiaz
3. Tang
4. Walker
5. Angeles-Agdeppa
6. Muda
7. Kim

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

جدول ۱. موضوع و خانوارهای موردبررسی به تفکیک حوزه‌های اصلی آسیب‌پذیری خانوار

رویکرد آسیب‌پذیری	مطالعات داخلی		مطالعات خارجی	
	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)
محیط زیستی	. خشکسالی (۲) . معیشت پایدار (۱) . تغییرات اقلیمی (۱) . ناامنی غذایی (۱) . سیل (۱) . آسیب‌پذیری مسکن (۱)	. خانوارهای روستایی/ کشاورز (٦) . خانوارهای عشایر (۱)	. فقر/ ناامنی غذایی (۷) . تغییرات اقلیمی (٦) . خطرات سیلاب و طوفان (٤) . خشکسالی (۳) . فقر سوختی (۳) . تنشهای اقلیمی (۲) . فشار گرمایی (۲) . زلزله (۱) . بلایای طبیعی (۱) . مخاطرات آب و هوایی (۱) . نوسانات بارندگی (۱) . کووید۱۹- (۱) . مصرف انرژی (۱) . خدمات شهری عمومی (۱) . بیابان‌زایی (۱) . سایر (۵)	. خانوارهای روستایی (۵) . خانوارهای شهری (٤) . خانوارهای کشاورز (۳) . خانوارهای فقیر و کم‌درآمد (۳) . خانوارهای ساحلی (۲) . خانوارهای دامدار (۲) . خانوارهای عشایر (۲) . خانوارهای با اعضای ناتوان (۲) . خانوارهای در معرض سیل و طوفان (۲) . خانوارهای زاغه‌نشین (۱) . خانوارهای فقیر سوختی (۱) . خانوارهای ناامن غذایی (۱) . خانوارهای تک والد (۱) . مشخص نشده (۷)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

رویکرد آسیب‌پذیری	مطالعات داخلی		مطالعات خارجی	
	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)
اقتصادی	. ناامنی غذایی (۵) . شوک اقتصادی و هزینه‌های بهداشتی (۱) . مدیریت ریسک فعالیتهای کشاورزی (۱) . فقر درآمدی (۲)	. خانوارهای روستایی (۵) . خانوارهای شهری (۳) . خانوار (یا خانواده) در معنای عام (۱)	. ناامنی غذایی (٤) . فقر و درآمد (٤) . هزینه‌های سلامت (۳) . بار بدهی و آسیب‌پذیری مالی (۲) . فقر سوختی (۲) . قیمت مسکن (۱) . سرمایه اجتماعی (۱) . اشتغال و رکود اقتصادی (۱) . داراییهای کشاورزی (۱)	. خانوارهای شهری (۳) . خانوارهای روستایی (۲) . خانوارهای کم‌درآمد (۲) . خانوارهای فقیر سوختی (۱) . خانوارهای کشاورز (۱) . خانوارهای جزیره‌نشین (۱) . مشخص نشده (۹)
اجتماعی	. گرایش به آسیبهای اجتماعی (۲) . آسیب‌پذیری اجتماعی ناشی از زلزله (۱) . کیفیت زندگی (۱) . اعتیاد (۱)	. زنان سرپرست خانوار (۳) . خانوارهای شهری (۱) . خانوار (یا خانواده) در معنای عام (۱)	. آسیبهای اجتماعی- اقتصادی کودک (۱) . فقر و طرد اجتماعی (۱) . خشونت خانگی (۲) . همه‌گیری کرونا و نابرابری زیرساختی (۱) . سرمایه اجتماعی (۱) . محرومیت و شرایط زندگی (۱)	. خانوارهای روستایی (۱) . خانوارهای شهری (۱) . خانوارهای زاغه‌نشین (۱) . مشخص نشده (٤)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

رویکرد آسیب‌پذیری	مطالعات داخلی		مطالعات خارجی	
	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)	موضوع (تعداد)	خانوار هدف (تعداد)
سلامت	. همه‌گیری کرونا (۱) . سلامت روان (۱) . سلامت جسمانی و روانی (۱) . توانمندسازی روان‌شناختی (۱) . استرس (۱)	. زنان سرپرست خانوار (۵)	. ناتوانی و وابستگی (۳) . افسردگی و سلامت ذهنی (۲) . همه‌گیری کرونا (۲) . هزینه‌های سلامت (۱) . ناتوانی و طرد اجتماعی (۱) . ایمنی در خانه (۱) . استرس و سلامت روان والدین (۱) . آسیبهای سلامت ناشی از سیل (۱) . سلامت روان و خشونت (۱) . مراقبت از کودک (۱)	. خانوارهای کم‌درآمد (۲) . خانوارهای دارای عضو سالمند یا ناتوان (۲) . خانوارهای شهری (۱) . خانوارهای مهاجر (۱) . خانوارهای انگلیسی‌زبان (۱) . خانوارهای کم‌درآمد دارای کودک پیش‌دبستانی (۱) . خانوارهای روستایی (۱) . خانوارهای دارای کودک ناتوان (۱) . خانوارهای سرپرست بیکار (۱) . خانوارهای دارای عضو جوان بزهکار (۱) . مشخص نشده (۳)

۳- تعاریف و مدلهای نظری

یافته‌های پژوهش نشان داد که اولاً بسیاری از مطالعات از ارائه تعریف جامع مرتبط با موضوع موردبررسی عاجز بوده‌اند. به‌عبارت‌دیگر در بسیاری از مطالعات، مفهوم آسیب‌پذیری هم‌سطح با آسیب‌پذیری در بستر خانوار در نظر گرفته شده است. البته معدود مطالعات

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

خارجی سعی کرده‌اند یک بعد خاص از آسیب‌پذیری را به‌عنوان تعریف کلی از مفهوم آسیب‌پذیری خانوار معرفی کنند. تعاریف مفاهیمی چون آسیب‌پذیری سوخت و انرژی (لژاندر و ریچی، ۲۰۱۵؛ هیلز، ۲۰۱۱)؛ آسیب‌پذیری ناامنی غذایی (تاسوکوا، ۲۰۱۱؛ امواتا و همکاران، ۲۰۱٦)؛ آسیب‌پذیری مالی (آلباست و لیندنر، ۲۰۱۳؛ هی و ژو، ۲۰۲۲؛ میلیمت و همکاران، ۲۰۱۸)؛ آسیب‌پذیری سلامت (سریکوتا و همکاران، ۲۰۱۵) و آسیب‌پذیری ساختاری (لوگان و همکاران، ۲۰۲۱) ازجمله این موارد بوده‌اند. ثانیاً، مطالعات داخلی در این زمینه به‌مراتب ضعیف‌تر عمل کرده و تنها در مطالعات حاجیان و قاسمی (۲۰۲۱)، شریفی و همکاران (۲۰۱۷)، دربان آستانه و همکاران (۲۰۱۷) و خانی و همکاران (۲۰۱۷) از تعاریف خاص مرتبط با آسیب‌پذیری خانوار استفاده شده است.

ملاحظات نظری متفاوت و درعین‌حال محدودی نیز برای تبیین آسیب‌پذیری خانوار در منابع مروری به کار گرفته شده که به‌صورت اجمالی می‌توان به نقش چارچوب معیشت پایدار و سرمایه‌های موجود در مقابله با آسیب‌پذیری، تأثیر عدالتهای توزیعی و رویه‌ای بر آسیب‌پذیری (رحیم‌زاده مدنی و همکاران، ۲۰۲۱؛ واکر و همکاران، ۲۰۱٤؛ یو و اوزان، ۲۰۱۵؛ گیلارد و همکاران، ۲۰۱۷) نظریه تاب‌آوری (حمیدی و همکاران، ۲۰۲۰؛ سونیکا-بلنک و گالوین، ۲۰۲۱؛ وارنر و عفیفی، ۲۰۱٤؛ احمد و افضل، ۲۰۱۹؛ اوپیو و همکاران، ۲۰۱٤)، زنانه‌شدن فقر (خانی و همکاران، ۲۰۱۷)، تأثیر تفکیک جنسیتی در بازار کار بر آسیب‌پذیری اقتصادی، نقش دو عامل عدم شناخت نیروهای مخاطره‌آمیز طبیعت و شرایط نامطلوب اجتماعی و اقتصادی در آسیب‌پذیری (مورت، ۲۰۱٤)؛ نظریه علیت اجتماعی و رویکرد سیستمی (کیم و همکاران، ۲۰۱٦) در تبیین آسیب‌پذیری اشاره کرد.

ضعف نظری آشکار در مطالعات داخلی از دیگر یافته‌های این پژوهش بود که تأثیر آن بر مدل‌سازی و عملیاتی‌کردن آسیب‌پذیری خانوار نیز – که در ادامه موردبحث قرار می‌گیرد – احساس می‌شود.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

شکل ٤. روند زمانی رویکردهای تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی به آسیب‌پذیری در مطالعات داخلی و خارجی

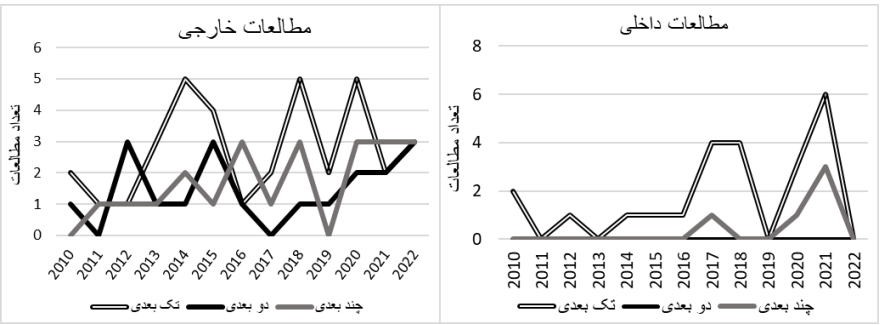

٤- روشهای اندازه‌گیری آسیب‌پذیری خانوار

در بخشهای قبلی، تنوع حوزه‌های مختلف در مفهوم‌پردازی و تئوریزه‌کردن آسیب‌پذیری در سطح خانوار بررسی شد. در این بخش، با بالارفتن از نردبان انتزاع، به حیطه روش‌شناختی و چگونگی سنجش آسیب‌پذیری خانوار در این چهار حوزه به تفکیک مطالعات داخلی و خارجی خواهیم پرداخت. بر همین اساس، ابتدا روند اتخاذ مدلهای تک‌بعدی و چندبعدی در مطالعات را بررسی کرده و تکنیکهای بکار رفته برای سنجش و عملیاتی‌کردن آسیب‌پذیری را مرور خواهیم کرد.

٤-١. رویکردهای تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی در سنجش آسیب‌پذیری خانوار

نمودار (٤) در ارتباط با رویکرد تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی در سنجش آسیب‌پذیری خانوار در مطالعات داخلی و خارجی نشان می‌دهد که مطالعات خارجی بر سه رویکرد تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی متمرکز و نکته حائز اهمیت نیز افزایش تعداد مطالعات با

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

رویکرد دوبعدی و چندبعدی از سال ۲۰۱۶ بوده است. بااین‌وجود، مطالعات داخلی به‌طور خاص بر رویکرد تک‌بعدی متمرکز بوده است.

هرچند تعداد مطالعات دوبعدی و چندبعدی بشدت اندک بود اما از سال ۲۰۲۱ می‌توان چند مطالعه با رویکرد چندبعدی را مشاهده کرد. بنابراین، یکی از مهم‌ترین نقدهای وارده بر مطالعات داخلی عدم توجه بر رویکرد دوبعدی و چندبعدی است.

در نمودار (۵)، روند رویکرد تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی به ترتیب در مطالعات داخلی و خارجی به تفکیک چهار حوزه اصلی نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، رویکرد چندبعدی نسبت به آسیب‌پذیری خانوار در مطالعات خارجی محیط‌زیستی پررنگ‌تر بوده درحالی‌که برای مطالعات داخلی تنها در دو حوزه مطالعاتی محیط‌زیستی و اجتماعی با فراوانی اندک قابل‌مشاهده است.

بااین‌وجود به نظر می‌رسد رویکرد چندبعدی در سالیان اخیر قوت بیشتری گرفته که می‌تواند در اثر تأکید بیشتر سازمانهای بین‌المللی فعال در حوزه محیط‌زیست بر نگاه چندبعدی به آسیب‌پذیری و سنجش آن در سالیان اخیر (سازمان ملل، ۲۰۰۵ و ۲۰۰۹) اتفاق افتاده باشد. بر اساس نتایج، سهم رویکرد تک‌بعدی ۴۹ درصد، دوبعدی ۲۳ درصد و رویکرد چندبعدی ۲۹ درصد از کل مطالعات خارجی را در بر می‌گیرد (نمودار ۵).

در مقابل برای مطالعات داخلی، هرچند شریفی و همکاران (۲۰۱۷)، حاجیان و قاسمی (۲۰۲۱)، غزالی و زیبایی (۲۰۲۱)، روشنی و همکاران (۲۰۲۰)، رحیم‌زاده مدنی و همکاران (۲۰۲۱) و سراوانی و همکاران (۲۰۲۱) رویکردهای چندبعدی و تا حدودی غیرمستقیمی را در سنجش آسیب‌پذیری خانوار بکار بسته‌اند، اما ضعف مطالعات داخلی در سنجش چندبعدی آسیب‌پذیری خانوار قابل‌مشاهده است.

نتایج مطالعات (لشگرا آرا و همکاران، ۲۰۲۱؛ نجفی کانی و همکاران، ۲۰۱۸؛ صوفی و همکاران، ۲۰۲۱؛ دربان آستانه و همکاران، ۲۰۱۷؛ هاشمی و همکاران، ۲۰۲۰؛ لیانی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

و بخشوده، ۲۰۱٦؛ فاطمی زردان و فطرس، ۲۰۲۱؛ قاسمی و همکاران، ۲۰۲۱؛ خانی و همکاران، ۲۰۱۷؛ بیرامی و همکاران، ۲۰۱۲؛ عنایتی‌فر و همکاران، ۲۰۱۷؛ حیاتی و همکاران، ۲۰۲۱؛ رضائیان و همکاران، ۲۰۱۸؛ لیانی و اسماعیلی، ۲۰۱۵؛ گریوانی و همکاران، ۲۰۱٤؛ کشاورز و همکاران، ۲۰۱۰؛ راغفر و صانعی، ۲۰۱۰) نشان داد که تمرکز مطالعات ایران بر رویکرد تک‌بعدی متمرکز است.

علاوه براین، هیچ مطالعه داخلی چندبعدی در حوزه‌های اقتصادی و سلامت وجود نداشته است. علاوه براین نتایج نیز تأیید می‌کند که از کل مطالعات داخلی سهم رویکرد چندبعدی ۱۸ درصد، دوبعدی ۰.۰۷ درصد و تک‌بعدی ۷۵ درصد بوده است. در همین راستا باید اشاره کرد که آسیب‌پذیری خانوار در ایران حوزه‌ای نوپا به‌حساب می‌آید و مطابق روند شکل‌گرفته در مطالعات خارجی انتظار می‌رود که با آگاه‌سازی محققین، اتخاذ رویکرد چندبعدی نسبت به سنجش آسیب‌پذیری خانوار با سرعت بیشتری طی شود.

بااین‌حال خلأ نسبی در نگاه چندبعدی نسبت به آسیب‌پذیری خانوار از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سلامت ازجمله یافته‌هایی است که ضرورت تغییر رویکرد در این زمینه را چه در مطالعات خارجی و چه داخلی آشکار می‌کند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

شکل ۵. رویکرد تک‌بعدی، دوبعدی و چندبعدی نسبت به آسیب‌پذیری خانوار در مطالعات داخلی و خارجی از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ به تفکیک حوزه‌های مطالعاتی

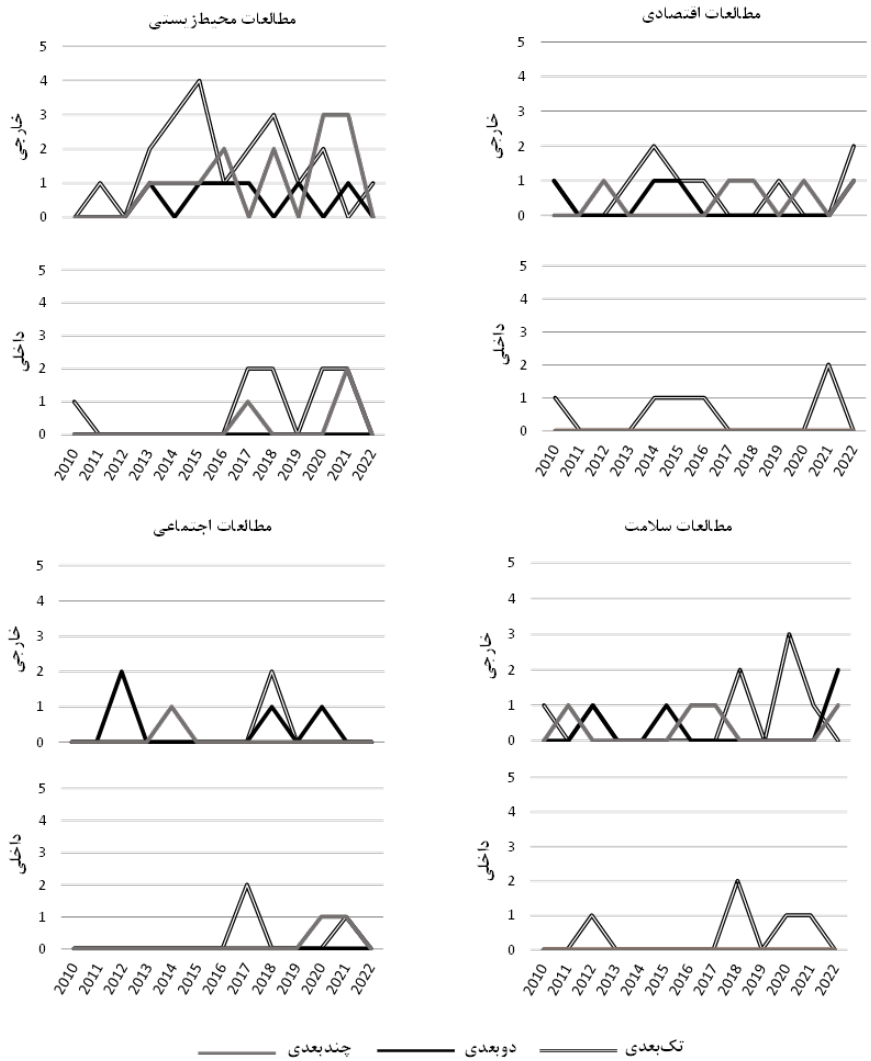

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

٤-٢. اندازه‌گیری آسیب‌پذیری خانوارها

همان‌طور که اشاره شد آسیب‌پذیری پدیده‌ای پویا است که به هر دو فرآیند فیزیکی و اجتماعی بستگی دارد (اوبرین[1] و همکاران، ٢٠٠٤)؛ بنابراین تعیین متغیرهای مرتبط با آن بسیار مهم است (الوانگ[2] و همکاران، ٢٠٠١). با توجه به موارد فوق، مرور منابع موجود در این زمینه نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از روشها و مدلهای اندازه‌گیری برای سنجش آسیب‌پذیری خانوار در منابع موجود به کار گرفته شده است.

در ابتدا مفهوم آسیب‌پذیری در سه بُعد (به‌عنوان تابعی از قرارگرفتن در معرض خطر، حساسیت و تاب‌آوری) توسعه یافت و امروزه اکثر مطالعات این سه بعد را موردسنجش قرار می‌دهند (آدگر[3]، ٢٠٠٦؛ هیئت بین‌دولتی تغییر اقلیم[4]، ٢٠١٤)؛ اما نکته حائز اهمیت سنجش مؤلفه‌هایی است که ذیل این سه بعد اصلی قرار می‌گیرند. در همین راستا توجه به الگوی موجود در شکل (٤) نشان داد که مدلهای سنجش مطالعات محیط‌زیستی با استفاده از روشهای جدید به سمت سنجش ترکیبی و چندبعدی مفهوم آسیب‌پذیری حرکت کرده‌اند و سهم مدلهای چندبعدی در مطالعات اقتصادی، اجتماعی و سلامت به نسبت کمتر بوده است. اکنون این سؤال مطرح می‌شود که هرکدام از مدلهای تک‌بعدی و چندبعدی از چه چارچوبها و شاخصهایی در عملیاتی‌کردن مفهوم کلی آسیب‌پذیری خانوار استفاده کرده‌اند و همچنین تفاوت مطالعات داخلی و خارجی در سنجش آسیب‌پذیری خانوار از این حیث چیست.

یافته‌های پژوهش حاضر در ارتباط با این دو سؤال در جدول (٤) جمع‌آوری و خلاصه شده‌اند. لازم به ذکر است، در جدول مذکور صرفاً منابعی ارائه شده‌اند که از چارچوب و مدلهای اندازه‌گیری مشخصی استفاده کرده‌اند.

1. O'Brien
2. Alwang
3. Adger
4. IPCC

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

جدول ۲. چارچوب و مدلهای مورداستفاده در سنجش آسیب‌پذیری خانوار به تفکیک مطالعات محیط زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
محیط‌زیستی	چندبعدی	چارچوب معیشت پایدار (SLF[8])	با در نظر گرفتن سه مؤلفه قرار گرفتن در معرض خطر، حساسیت و ظرفیت سازگاری خانوارها و با نگاه به سرمایه‌های مالی، انسانی، طبیعی، فیزیکی و اجتماعی، از منطق فازی برای ارزیابی دسترسی یک خانوار به (۱) داراییهای طبیعی مانند زمین، خاک و آب؛ (۲) داراییهای فیزیکی مانند دام و تجهیزات؛ (۳) داراییهای مالی مانند پس‌انداز، حقوق، حواله یا مستمری؛ (٤) داراییهای سرمایه انسانی مانند کار مزرعه، ترکیب جنسیتی و افراد وابسته؛ و (۵) داراییهای اجتماعی مانند اطلاعات، حمایت اجتماعی، خانواده‌های گسترده و حمایت رسمی یا غیررسمی رفاه اجتماعی استفاده می‌کند. بیش از ۱۵ متغیر (به نام ابعاد) با هم ارزیابی می‌شود و برای هر خانوار یک امتیاز آماری محاسبه می‌شود. خانوارها به آسیب‌پذیری کم، متوسط و زیاد طبقه‌بندی می‌شوند.	سوفی اسکیفلو[1] (۲۰۱۳)؛ سم و همکاران (۲۰۱۷)؛ ژنگ و همکاران (۲۰۱٤)؛ انتوی-آگی[2] و همکاران (۲۰۱۳)؛ باتاچارجی و بهرا[3] (۲۰۱۸)؛ لاچود[4] و همکاران (۲۰۲۰)؛ لینکمپ[5] و همکاران (۲۰۱۱)؛ آکامپوموزا و ماتسودا[6] (۲۰۱٦)؛ انکوب[7] و همکاران (۲۰۱٦)؛ ژانگ و همکاران (۲۰۲۲)؛ حاجیان و قاسمی (۲۰۲۱) شریفی و همکاران (۲۰۱۷) غزالی و زیبایی (۲۰۱۷)

1. Sofie Skjeflo
2. Antwi-Agyei
3. Bhattacharjee and Behera
4. Lachaud
5. Linnekamp
6. Akampumuza and Matsuda
7. Ncube
8. Sustainable livelihood framework

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
محیط‌زیستی	چندبعدی	شاخص یکپارچه آسیب‌پذیری خانوار (IHVI[3])	یک مدل یکپارچه را برای توسعه شاخصهای آسیب‌پذیری برای هر خانوار جایگزین می‌کند. فرض بر این است که خانوارهای با ظرفیت انطباقی بالاتر، حساسیت کمتری نسبت به اثرات تنشهای ناشی از اقلیم دارند، بنابراین سطح در معرض بودن را ثابت نگه می‌دارند. رویکرد ارزیابی یکپارچه هر دو رویکرد اجتماعی–اقتصادی و بیوفیزیکی را برای تعیین آسیب‌پذیری ترکیب می‌کند. شاخصهای آسیب‌پذیری برای ارزیابی در معرض بودن، حساسیت و ظرفیت سازگاری خانوارها نیز در این رویکرد بر اساس چارچوب معیشت پایدار اتخاذ می‌شود.	اوپیو[1] و همکاران (۲۰۱٤) ایزه و اونوکالا[2] (۲۰۲۱)

1. Opiyo
2. Eze and Onokala
3. Integrated household vulnerability index

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
محیط‌زیستی	چندبعدی	مقیاس دسترسی ناامنی غذایی خانوار (HFIAS[2])	با استفاده از یک پرسشنامه استانداردشده از ۹ سؤال در مورد موقعیتهایی که ممکن است در سطح خانواده از نظر محدودیتها یا نگرانیها در مورد دسترسی و دسترسی به غذا در ۳۰ روز گذشته رخ داده باشد، محاسبه می‌شود. پاسخ‌دهنده (ترجیحاً زنی که مسئول پخت‌وپز و تهیه غذا است، یا سرپرست خانواده) باید پاسخ دهد که آیا هر موقعیت توصیف‌شده در طول دوره اتفاق افتاده است یا خیر و اگر بله، چند وقت یکبار؟ اگر مورد اتفاق نیفتاده بود، هیچ امتیازی داده نمی‌شود، اگر به‌ندرت (۱ یا ۲ بار) اتفاق می‌افتاد، یک امتیاز، اگر گاهی اوقات (۳ تا ۱۰ بار) اتفاق می‌افتاد، دو امتیاز و اگر بیشتر (بیش از ۱۰ بار) اتفاق می‌افتاد، سه امتیاز اختصاص داده می‌شود. درنهایت همه امتیازها جمع زده می‌شود که از ۰ (امنیت کامل غذایی) تا ۲۷ امتیاز (حداکثر ناامنی غذا) برای خانوارها متغیر است.	فورتین[1] و همکاران (۲۰۱۶) آنجلس–آگدپا (۲۰۲۲)

1. Fortin
2. Household food insecurity access scale

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
اقتصادی	چندبعدی	چارچوب معیشت پایدار (SLF)	کاربست این چارچوب در بُعد اقتصادی منعکس‌کننده تنوع استراتژیهای معیشت در کشورهای درحال‌توسعه، ازجمله کشاورزی، اشتغال خارج از مزرعه و استفاده از منابع طبیعی به کار گرفته شده توسط خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت معیشتی است. معمولاً از متغیرهای مرتبط با سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی، اجتماعی و طبیعی در کنار ویژگیهای جمعیت شناختی خانوار به‌عنوان متغیرهای پیش‌بینی‌کننده استفاده می‌شود.	ناوروتزکی و همکاران (۲۰۱٤)
		شاخص آسیب‌پذیری خانوار برای نقاط روستایی	استفاده از معیارهای عینی آسیب‌پذیری (مانند وضعیت شغلی، درآمد) و معیارهای ذهنی و ادراکات فردی (مثلاً ناامنی شغلی ادراک‌شده) برای ایجاد شاخص آسیب‌پذیری خانوار. در این مطالعه تحلیل میزان آسیب‌پذیری خانوار در مناطق روستایی با استفاده از تعدادی از شاخصهای خانوار در زمینه‌های کلیدی مربوط به: اشتغال (۵)، درآمد/مالی (۲)، وام مسکن (۸)، بازار مسکن (۲)، استرس/حمایت (۲) و رضایت از زندگی صورت گرفته است.	مورفی و اسکات (۲۰۱٤)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
		شاخص وضعیت آسیب‌پذیری خانواده (FSVI[1])	شامل پنج بُعد ۱) توانایی پرداخت برای نیازهای اساسی، ۲) ثبات / نوسان درآمد، ۳) در دسترس بودن داراییهای نقدی و پس‌انداز، ٤) امنیت غذایی و ۵) در دسترس بودن داراییها.	مورت (۲۰۱۸)
		توسعه شاخص حاشیه مالی[2] خانوار	اضافه کردن مؤلفه «نقدشوندگی ثروت خانوار» در کنار شاخصهای درآمد قابل‌تصرف خالص از هزینه‌های اساسی و پرداخت اقساط وام. در این رویکرد از شاخصهای اقتصادی–مالی در سطح خانوار از قبیل درآمد سرانه، هزینه‌های درمانی سرانه، پرداخت بدهی سرانه و داراییهای نقدی سرانه و همچنین شاخصهای اجتماعی–جمعیت شناختی، ازجمله سن، جنسیت. سنوات تحصیلی؛ وضعیت تأهل سرپرست خانوار؛ اندازه خانوار؛ نیروی کار؛ و متغیرهای مرتبط با سلامت مانند وضعیت سلامت، بیماریهای مزمن، ناتوانی و شوک سلامتی استفاده می‌شود.	هی و ژو (۲۰۲۲)

1. Family status vulnerability index
2. Financial margin

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
	تک‌بعدی	شاخص آسیب‌پذیری مالی خانوار (HFVI[1])	ارائه یک شاخص جامع‌تر از شکنندگی مالی خانوار تا نه‌تنها بدهی مازاد بیش‌ازحد، بلکه سایر شرایط بی‌ثباتی مالی خانوارها مانند ناتوانی در مواجهه با هزینه‌های ماهانه و تعادل بودجه، معوقات در پرداخت قبوض آب و برق، مشکلات در خرید غذا یا پرداخت اجاره‌بها را نیز در نظر بگیرد.	اندرلونی و همکاران (۲۰۱۲)
		مقیاس تجربه ناامنی غذایی (FIES[2])	از پاسخ‌دهندگان [با یک دوره یادآوری مشخص] پرسیده می‌شود که در چه ماه یا چند ماه هر مورد ناامنی غذایی را تجربه کرده‌اند یا خیر؟ اگر پاسخ آنها «بله ما آن را تجربه کرده‌ایم.» باشد به‌عنوان یک هشدار ناامنی غذایی برای آن خانوار ثبت می‌شود.	آنجلس–آگدپا (۲۰۲۲)

1. Household financial vulnerability index
2. Food insecurity experience scale

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
		ماژول امنیت غذایی (□□□۱)	یک پرسشنامه ۱۸ سؤالی شامل اطلاعات دقیق در مورد دانش مالی، رفتارها، باورها و اعتمادبه‌نفس اعضای خانوار. ده سؤال اول آن مربوط به همه خانوارها است (به طور خاص، هر خانواری که یک بزرگ‌سال دارد)، درحالی‌که هشت سؤال آخر فقط مربوط به خانوارهایی است که کودکان زیر ۱۸ سال دارند. همه سؤالات مربوط به شرایط و رفتارهایی است که منعکس‌کننده مشکل در تأمین نیازهای غذایی خانوار است. بسته به ترکیب خانوار و تعداد پاسخها، خانوارها به‌عنوان امنیت غذایی بالا، امنیت غذایی حاشیه‌ای، امنیت غذایی کم، یا امنیت غذایی بسیار پایین طبقه‌بندی می‌شوند.	میلمت و همکاران (۲۰۱۸)

1. Food security module

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
		شاخص سرانه هزینه مصرف مواد غذایی خانوار (PCFCE[2])	میانگین مورد انتظار این شاخص با ویژگیهای خانوار و اجتماع تعیین می‌شود، درحالی‌که واریانس (یا نوسانات) در مصرف خانوار، شوکهای خاص را نشان می‌دهد که به تفاوت سطوح PCFCE برای خانوارهای با ویژگی مشابه برمی‌گردد. در این راستا، زمانی که PCFCE کمتر از حد آستانه باشد، یک خانوار به‌عنوان ناامن غذایی در نظر گرفته می‌شود. در غیر این صورت خانوار به‌عنوان ایمن غذایی شناسایی می‌شود.	سیلشی[1] و همکاران (۲۰۱۹)
		شاخص تغییرات جبرانی	در این رویکرد، شاخص آسیب‌پذیری به‌صورت نسبت کل شاخص رفاهی ناشی از افزایش قیمت مواد غذایی به میانگین درآمد خانوار استفاده می‌شود. تمرکز شاخص تغییرات جبرانی، سطح رفاه خانوارها قبل از افزایش قیمت مواد غذایی [یا سایر هزینه‌های خانوار] و تغییرات معادل سطح رفاه پس از افزایش قیمت است.	لیانی و بخشوده (۲۰۱۶)

1. Sileshi
2. Per capita food consumption expenditure

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
اجتماعی	چندبعدی	ابزار سنجش خانواده (FAD[1])	کارکرد خانواده را در قالب هفت عامل حل مسئله، ارتباط‌ها، نقشها، پاسخ‌دهی و درگیری عاطفی، کنترل رفتار و کارکرد کلی ارزیابی می‌کند.	شالچی و همکاران (۲۰۱۸)
		پرسشنامه استاندارد راهبردهای مقابله‌ای فلکمن-لازاروس	این پرسشنامه شامل ٦٦ ماده است که ۸ روش مقابله‌ای را اندازه‌گیری می‌کند. این الگوهای هشتگانه به دو دسته روشهای مسئله‌محور (حمایت اجتماعی،مسئولیت‌پذیری،مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی‌شده و ارزیابی مجدد مثبت) و هیجان مدار (رویارویی، دوری گزینی، فرار-اجتناب و خویشتن‌داری) تقسیم شده‌اند.	بیرامی و همکاران (۲۰۱۲)
سلامت	چندبعدی	شاخص آسیب‌پذیری خانواده نسبت به وابستگی و ناتوانی	شامل متغیرهای مربوط به چهار عامل ۱) شرایط اجتماعی مساعد، ۲) سالمندی و بیماریهای مزمن، ۳) شرایط نامساعد اجتماعی و ٤) روابط اجتماعی	امندولا۲ و همکاران (۲۰۱۷)
		پرسشنامه بهزیستی روان‌شناختی ریف	شامل شش خرده‌مقیاس ۱) پذیرش خود، ۲) ارتباط مثبت با دیگران، ۳) خودمختاری، ٤) تسلط بر محیط، ۵) هدفمندی در زندگی و ٦) رشد شخصی	رضائیان و همکاران (۲۰۱۸)

1. Family assessment device
2. Amendola

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حوزه مطالعه آسیب‌پذیری	رویکرد	چارچوب و سنجه‌ها	توضیحات	مطالعه
		شاخص استانداردهای زندگی بانک جهانی (LSMS[1])	این پرسشنامه ۲٤ سؤالی، کیفیت زندگی را در چهار حیطه سلامت جسمانی، سلامت روانی، روابط اجتماعی و رضایت از محیط ارزیابی می‌کند.	حیاتی و همکاران (۲۰۲۱)
	تک‌بعدی	پرسشنامه سلامت عمومی	پرسشنامه ۲۸ سؤالی سلامت عمومی از ٤ خرده‌آزمون مرتبط با نشانه‌های جسمانی، اضطراب و بی‌خوابی، اختلال در کارکرد اجتماعی و افسردگی تشکیل شده است.	عنایتی‌فر و همکاران (۲۰۱۸)
		پیمایش خوشه‌ای شاخصهای چندگانه یونیسف (MICS[2])	نگاه به آسیب‌پذیری خانوارها از طریق لنز «سلامت، آموزش، حفاظت از کودکان و ویروس اچ آی وی/ایدز.	مورت (۲۰۱٤)

1. Living standards measurement survey
2. Multiple indicator cluster survey

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

با توجه به جدول (٤)، ملاحظه می‌شود که در مطالعات محیط‌زیستی عمدتاً از مدلهای چندبعدی سنجش آسیب‌پذیری استفاده شده است که بخش قابل‌توجهی از آنها مربوط به چارچوب معیشت پایدار و با تمرکز بر تنوع منابع درآمدی خانوارها در مواجهه با آسیبهای محیط‌زیستی بوده که این وضعیت در مورد مطالعات ایرانی نیز صادق است.

مطالعات تک‌بعدی در حوزه آسیب‌پذیری اقتصادی با تأکید بر مؤلفه امنیت غذایی خانوارها از شاخصها و مقیاسهای تأییدشده پیشین برای سنجش آسیب‌پذیری استفاده کرده‌اند؛ ازجمله می‌توان به مقیاس تجربه ناامنی غذایی (FIES)، شاخص آسیب‌پذیری خانوار (HVI) برای نقاط روستایی، شاخص سرانه هزینه مصرف مواد غذایی خانوار (PCF-CE) و ماژول امنیت غذایی(FSM) اشاره کرد. علاوه بر این مدلها، شاخصهای چندبعدی مرتبط با سایر مؤلفه‌های اقتصادی به‌ویژه وضعیت مالی و میزان بدهی نیز به چشم می‌خورد که مختص مطالعات خارجی بوده‌اند. در حوزه اجتماعی و سلامت اگرچه منابع داخلی نقش پررنگ‌تری در استفاده از ابزارهای پیشین داشته‌اند، اما به نظر می‌رسد شاخصهای به‌کاررفته در این پرسشنامه‌ها در پیوند سطح تحلیل به خانوار عاجزند.

به‌طورکلی در مقام مقایسه و تحلیل تطبیقی باید اشاره کرد که مطالعات داخلی در بعد آسیب‌پذیری محیط‌زیستی نسبت به سه بعد دیگر از نزدیکی بیشتری با منابع خارجی برخوردار بوده‌اند. علاوه بر غلبه رویکردهای چندبعدی و ترکیبی در این مطالعات (حاجیان و قاسمی، ۲۰۲۱؛ شریفی و همکاران، ۲۰۱۷؛ غزالی و زیبایی، ۲۰۱۷)، استفاده از چارچوبها و رویکردهای بین‌المللی در این زمینه، مانند چارچوب معیشت پایدار ارائه‌شده توسط هیئت بین‌دولتی تغییرات اقلیمی (IPCC) نیز به چشم می‌خورد.

دراین‌بین مطالعه حاجیان و قاسمی (۲۰۲۱) با بسط رویکرد تنوع منابع درآمدی و استفاده از تکنیک تحلیل مسیر، یک شاخص ترکیبی آسیب‌پذیری برای خانوارهای روستایی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

در معرض خشکسالی ارائه داده است که ابعاد متنوع اقتصادی، اجتماعی و زیست‌شناختی (محیط‌زیستی) را در برمی‌گیرد. مطالعه شریفی و همکاران (۲۰۱۷) نیز از حیث ابزار پژوهش حائز اهمیت است. در این پژوهش از پرسشنامه ساختارمند و محقق‌ساخته برای تحلیل آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی استفاده شده است. این پرسشنامه آسیب‌پذیری را با استفاده از ۲۰ گویه و در سه بخش تکانه‌ها (۸ گویه)، روندها (٦ گویه) و شرایط فصلی (٦ گویه) در قالب مقیاس طیف لیکرت سنجیده است.

در مطالعات داخلی با رویکرد اقتصادی، سعی شده است با استفاده از داده‌های پیمایشهای ملی (مانند هزینه و درآمد خانوار و نیروی کار) و آماره‌های اقتصادی در سطح کلان (تورم، تحریمهای اقتصادی، قیمتهای جهانی مواد غذایی و ...) و با رویکرد تمام‌شماری خانوارها، به محاسبه شاخصهای مرتبط با آسیب‌پذیری فقر (از طریق فرمولهای اقتصادی) پرداخته شود (گریوانی و همکاران، ۲۰۱٤؛ راغفر و صانعی، ۲۰۱۰؛ لیانی و اسماعیلی، ۲۰۱۵؛ لیانی و بخشوده، ۲۰۱٦). همین امر باعث شده تا تمامی مطالعات داخلی این حوزه محدود به رویکرد تک‌بعدی باشد.

در مطالعات داخلی با رویکرد اجتماعی، استفاده از ابزار سنجش خانواده (FAD) که کارکرد خانواده را در قالب هفت عامل حل مسئله، ارتباط‌ها، نقشها، پاسخ‌دهی و درگیری عاطفی، کنترل رفتار و کارکرد کلی ارزیابی می‌کند، به چشم می‌خورد (شالچی و همکاران، ۲۰۱۸). سایر مطالعات با نگاهی تک‌بعدی، مؤلفه‌های اجتماعی خاصی مانند طرد، خشونت خانگی، اعتیاد و فقر را در ارتباط با خانوارهای زن‌سرپرست سنجیده‌اند (قاسمی و همکاران، ۲۰۲۱؛ خانی و همکاران، ۲۰۱۷؛ روشنی و همکاران، ۲۰۲۰).

مطالعات فارسی مرتبط با آسیب‌پذیری سلامت جملگی با بهره‌گیری از ابزارها و مقیاسهای استاندارد و تأییدشده در این حوزه به بررسی تأثیر ویژگیهای خانوار بر میزان آسیب‌پذیری سلامت در خانوارهای زن‌سرپرست پرداخته‌اند (عنایتی‌فر و همکاران، ۲۰۱۸؛

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

حیاتی و همکاران، ۲۰۲۱؛ رضائیان و همکاران، ۲۰۱۸؛ بیرامی و همکاران، ۲۰۱۲). این رویکرد باعث شده تا از تکنیکها و مدل‌سازیهای پیشرفته در این حوزه استفاده نشود و اکثر تکنیکهای تحلیل داده، معطوف به آزمونهای همبستگی باشد. از سوی دیگر ابعاد و گویه‌های بکار رفته در پرسشنامه‌های مورداستفاده در این مطالعات عمدتاً با نگاه فردی و صرفاً در ارتباط با وضعیت جسمانی و روانی افراد برساخت شده‌اند و در این مطالعات صرفاً تأثیر برخی از ویژگیهای خانوار به‌عنوان متغیرهای مستقل بر خروجیهای سلامت روان افراد مورد ارزیابی قرار گرفته است.

بحث

امروزه تحلیل آسیب‌پذیری به حوزه مهم و گسترده‌ای در برنامه‌ریزیها و مدیریت مخاطرات تبدیل شده است؛ به‌گونه‌ای که از حرکت هم‌زمان و متقابل توسعه پایدار و مدیریت بحران به سمت کاهش آسیب‌پذیری صحبت می‌شود (قدیری و همکاران، ۲۰۱۱). با تمرکز بر دو موضوع مهم مخاطرات طبیعی و فقر، مفهوم آسیب‌پذیری به‌تدریج وارد پژوهشهای مرتبط با سازگاری افراد با تغییرات اجتماعی-اکولوژیکی شده است (آدگر، ۲۰۰۶؛ کاتر[1]، ۱۹۹۶؛ فوسل[2]، ۲۰۰۷). در این راستا یکی از واحدهای تحلیلی بسیار مهم «خانوار» است زیرا معمولاً برای طیف وسیعی از رفتارهای انسانی، خانوار به جای فرد به‌عنوان واحد تصمیم‌گیر در نظر گرفته می‌شود (ون ایمهوف و همکاران، ۱۹۹۵).

نظر به این ویژگی، تجربه آسیب‌پذیری در ابعاد مختلف آن بسته به خصوصیات اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی خانوارها متفاوت خواهد بود. چنین وضعیتی این انگیزه را به وجود آورد تا در پژوهش حاضر به این سؤال پاسخ دهیم که مفهوم «خانوار» تا چه میزان در اندازه‌گیریها و مفهوم‌پردازیهای حوزه «آسیب‌پذیری» در نظر گرفته شده است؟ به‌عبارت‌دیگر، هنگامی‌که

1 Cutter
2 Füssel

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

از مفهوم «آسیب‌پذیری خانوار» سخن به میان می‌آوریم، گستره موضوعی و روش‌شناختی آن در مطالعات داخلی و خارجی با چه مباحثی گره می‌خورد؟ چه تعاریف و نظریاتی از آن ارائه شده و چه مؤلفه‌هایی در سنجش آن به کار رفته است؟ نوع سؤالات مطرح‌شده در این زمینه باعث شد در پژوهش حاضر از روش «مرور دامنه‌ای» استفاده شود. این روش، همانگونه که از نام آن پیداست، ابزاری ایده‌آل و محبوب برای تجزیه‌وتحلیل شواهد موجود پیرامون یک موضوع نسبتاً جدید و نوآور است که می‌تواند برای اقدامات سیاستی مؤثر واقع شود.

با توجه به موارد فوق، یافته‌های مقاله در چهار بخش حوزه‌های مطالعاتی، موضوعات و خانوارهای هدف، تعاریف و مدلهای نظری و روشهای اندازه‌گیری تنظیم شد. درمجموع نتایج نشان داد که اجماع نظر کلی در ارائه تعاریف و تعیین مرزهای حوزه پژوهشی آسیب‌پذیری خانوار وجود ندارد و مطالعات انجام‌شده عمدتاً یک بُعد خاص از آسیب‌پذیری را در تعاریف ارائه‌شده به کار برده‌اند؛ به‌طوری‌که می‌توان به ترتیب اهمیت، از چهار حوزه اصلی آسیب‌پذیری محیط‌زیستی، اقتصادی، سلامت و اجتماعی خانوار نام برد.

نابرخورداری از نگاهی متعامل و درهم‌تنیده به این چهار بُعد، مهم‌ترین ضعف شناسایی‌شده در این مطالعه بود. یافته‌های این مقاله چند ضعف اساسی را نیز در منابع داخلی نسبت به منابع خارجی آشکار کرد. نخست آنکه، امکان ایجاد پیوند منسجم بین عناصر پژوهشی مختلف این مطالعات برای مخاطب میسر نمی‌شود زیرا مطالعات از حیث موضوع، نظریه و روش پراکنده هستند. دوم اینکه مطالعات فارسی در انتخاب موضوع و شناسایی خانوارهای هدف نسبت به منابع خارجی ضعیف عمل کرده‌اند. به‌عنوان‌مثال موضوعات مهمی مانند فقر سوختی و بار بدهی در ایران موردتوجه قرار نگرفته و خانوارهای هدف در مطالعات داخلی با رویکردهای اجتماعی و سلامت اکثراً خانوارهای شهری بوده‌اند.

ازاین‌رو، ضعف چارچوبهای نظری مرتبط با حوزه آسیب‌شناسی و جامعه‌شناسی شهری در ایران حس می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، مطالعات مذکور صرفاً به نشان‌دادن برخی از افتراقات

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

بر اساس چند متغیر مستقل، مانند ویژگیهای اجتماعی-جمعیتی سرپرست خانوار، بسنده کرده‌اند. به‌علاوه، مدلهای چندبعدی در مطالعات داخلی نادر بود و ابزارهای اندازه‌گیری مورداستفاده نیز دارای ضعف تحلیلی بودند. این وضعیت باعث شده تا این مطالعات علاوه بر محدودشدن به رویکردهای تحلیلی-توصیفی و همبستگیهای ساده، در هنگام تبیین آسیب‌پذیری در سطح خانوار، به سمت تبیینهای فردگرایانه متمایل شوند که البته شدت آن در رویکردهای اجتماعی و سلامت بیشتر است (برای مثال بنگرید به مطالعات بیرامی و همکاران، ۲۰۱۲؛ شالچی و همکاران، ۲۰۱۹؛ آزموده، ۲۰۲۰؛ روشنی و همکاران، ۲۰۲۰؛ حیاتی و همکاران، ۲۰۲۱).

بنابراین، توجه به تعامل و همپوشانی ابعاد محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سلامت آسیب‌پذیری خانوار امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. در این زمینه، چالش اساسی چگونگی ایجاد اطمینان از تاب‌آوری و آسیب‌پذیری کمتر خانوارها چه برای ایران و چه برای دنیا در آینده خواهد بود. به‌طورکلی، این امر مستلزم معرفی و اجرای طیف وسیعی از سیاستهای کلی در این ابعاد است. در این راستا، نهادها و سازمانهای مربوطه می‌بایست بر توسعه سیاست در بسیاری از زمینه‌های مرتبط مانند افزایش آموزش رسمی و غیررسمی، آموزش مهارتهای مرتبط با تنوع معیشتی، تشویق دولتها در اجرای سیاستهای حمایت مالی، حمایت از طرحهای مدیریت یکپارچه با مشارکت خانوارهای درگیر آسیب، توانمندسازی پایدار اعضای خانوار، آموزش بهداشت و سلامت، آموزش تجارت خرد برای خانوارهای آسیب‌پذیر، تقویت سرمایه انسانی، افزایش ظرفیت نهادی، آموزش هدفمند مهارتهای کشاورزی، آموزش مهارتهای تصمیمهای مالی، تقویت آژانسهای سلامت جسم و روان محلی و در نهایت افزایش اطلاعات فنی و دیجیتالی دولتها در ارتباط با خانوارهای آسیب‌پذیر همت ورزند.

درمجموع، ادبیات جهانی آسیب‌پذیری و خانوار شامل انتخاب خطرها، مدلهای تخمین

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

آسیب‌پذیری و استفاده از روشهای اندازه‌گیری تجربی است که توصیه‌های سیاستی را با توجه به وضعیت واقعی هر کشور ارائه می‌کند؛ اما صرف‌نظر از اینکه کدام روش تحقیق انتخاب شود، اگر اندازه‌گیری آسیب‌پذیری خانوار به‌درستی انجام نشود و استانداردهای مربوطه اعمال نشوند، سیاست‌گذاریهای رفاهی مبتنی بر این شواهد نیز دچار خطا خواهد شد.

با توجه به موارد فوق، چند پیشنهاد پژوهشی مرتبط با حوزه نوپای آسیب‌پذیری خانوار به‌منظور جهت‌دهی به مطالعات آینده در داخل کشور ارائه می‌شود:

- گذار از نگاه سطحی به خانوار به‌عنوان یک بستر مرتبط با آسیب‌پذیری فردی و تمرکز بر خانوار و پویاییهای آن به‌عنوان یک واحد مستقل اثرگذار بر کنشهای مرتبط با رفاه جمعی؛
- اتخاذ رویکردی فراگیر نسبت به جمعیت هدف و شناسایی خانوارهای مستعد آسیب از حیث ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی، اجتماعی و بهداشتی؛
- جمع‌آوری و استفاده از داده‌های طولی برای تعیین علل و پیامدهای آسیب‌پذیری خانوار و همچنین پایش و ارزیابی سیاستها و مداخلات طراحی‌شده برای کاهش و پیشگیری از آن؛
- گسترش به‌کارگیری مدلهای ترکیبی و متقاطع برای سنجش آسیب‌پذیری خانوار در چارچوب رویکرد چندبعدی نسبت به این پدیده.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش تمام بخشهای تحقیق مشارکت داشتند.

منابع مالی

این مقاله مستخرج از پروژه تحقیقاتی موردحمایت دفتر صندوق جمعیت ملل متحد در ایران است.

تضاد منافع

در انجام این مطالعه هیچ‌گونه تعارض منافعی برای نویسندگان وجود نداشته است.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این مقاله نکات اخلاقی، به‌ویژه عدم دست‌کاری و تحریف داده و نیز احترام به حقوق مشارکت‌کنندگان رعایت شده است.

قدردانی

بدین‌وسیله از دفتر صندوق جمعیت ملل متحد در ایران به دلیل حمایت مالی از این پژوهش قدردانی می‌شود.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

- Adger, W. N. (2006). Vulnerability. Global Environmental Change 16(3): 268-281. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.02.006

- Afiaz, A., Biswas, R. K., Shamma, R., & Ananna, N. (2020). Intimate partner violence (IPV) with miscarriages, stillbirths and abortions: Identifying vulnerable households for women in Bangladesh. PLoS One 15(7), e0236670. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0236670

- Ahmad, D., & Afzal, M. (2019). Household vulnerability and resilience in flood hazards from disaster-prone areas of Punjab, Pakistan. Natural Hazards, 99(1): 337-354. https://doi.org/10.1007/s11069-019-03743-9

- Akampumuza, P. & Matsuda, H. (2016) Weather Shocks and Urban Livelihood Strategies: The Gender Dimension of Household Vulnerability in the Kumi District of Uganda. The Journal of Development Studies 53(6): 953-970. https://doi.org/10.1080/00220388.2016.1214723

- Albacete, N. & Lindner, P. (2013). Household Vulnerability in Austria – A Microeconomic Analysis Based on the Household Finance and Consumption Survey. Financial Stability Report, Oesterreichische Nationalbank (Austrian Central Bank) 25: 57-73.

- Alwang, J., Siegel, P. B. & Jorgensen, S. L. (2001). Vulnerability: a view from different disciplines. Social Protection Discussion Papers and Notes 23304, The World Bank. 115: 60.

- Amendola, F., Alvarenga, M., Latorre, M., & Oliveira, M. (2017). Family vulnerability index to disability and dependence (FVI-DD), by social and health conditions. Ciencia & saude coletiva 22(6), 2063–2071. https://doi.org/10.1590/1413-81232017226.03432016

- Amwata, D. A., Nyariki, D. M. & Musimba, N. R. K. (2016). Factors Influencing Pastoral and Agropastoral Household Vulnerability to Food Insecurity in the Drylands of Kenya: A Case Study of Kajiado and Makueni Counties. J. Journal of International Development 28: 771–787. https://doi.org/10.1002/jid.3123

- Anderloni, L., Bacchiocchi, E. & Vandone, D., (2012). Household financial vulnerability: an empirical analysis. Research in Economics 66:280–296. https://doi.org/10.1016/j.rie.2012.03.001

- Andersen LE, Cardona M. (2013). "Building Resilience Against Adverse Shocks: What are the Determinants of Vulnerability and Resil-

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

ience?" Development Research Working Paper Series. No. 02/2013, Institute for Advanced Development Studies, La Paz, Bolivia, June. https://hdl.handle.net/10419/87809

- Angeles-Agdeppa, I., Javier, C. A., Duante, C. A. & Maniego, M. (2022). Impacts of COVID-19 Pandemic on Household Food Security and Access to Social Protection Programs in the Philippines: Findings from a Telephone Rapid Nutrition Assessment Survey. Food and nutrition bulletin 43(2): 213–231. https://doi.org/10.1177/03795721221078363

- Antwi-Agyei, P., Dougill, A.J., Fraser, E.D.G. et al. (2013). Characterising the nature of household vulnerability to climate variability: empirical evidence from two regions of Ghana. Environment, Development and Sustainability. (15): 903–926. https://doi.org/10.1007/s10668-012-9418-9

- Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. International journal of social research methodology, 8(1): 19-32. https://doi.org/10.1080/1364557032000119616

- Azmoudeh, F. (2021). Corona effects on the Lives of Female-headed Households, Tehran City-District 1 (Evin/ Darakeh). Social Security Journal, 16(4), 35-52. (in Persian) https://doi.org/10.22034/qjo.2021.141866

- Bagi, M., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2020). Household Dynamics in Iran: Study of Changes in Family and Household Structure over Four Decades. Journal of Population Association of Iran, 15(30), 203-230. (in Persian) https://doi.org/10.22034/jpai.2021.241891

- Bhattacharjee, K. & Behera, B. (2018). Determinants of household vulnerability and adaptation to floods: Empirical evidence from the Indian State of West Bengal. International journal of disaster risk reduction 31: 758-769. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.07.017

- Birami, M.; Hosseini-Badenjani, M., & Hashemi, T. (2012). The prediction of women vulnerability (family\'s women\'s supervisor) against stress based on the ratio of social support, coping strategies and locus of control. Journal of Psychological Studies, 8(1), 117-140. (in Persian) https://doi.org/10.22051/psy.2012.1531

- Biswas, S. & Nautiyal, S. (2021). An assessment of socio-economic vulnerability at the household level: a study on villages of the Indian Sundarban, Environment, Development and Sustainability 23: 11120–

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

11137. https://doi.org/10.1007/s10668-020-01085-2

- Bryceson, D. F. & Vuorela, U. (2020). Transnational families in the twenty-first century. In The transnational family, in The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks. edited by D.F. Bryceson and U. Vuorela, Oxford: Berg Publishers: 3-30.

- Colquhoun, H. L., Levac, D., O'Brien, K. K., Straus, S., Tricco, A. C., Perrier, L., Kastner, M. & Moher, D. (2014). Scoping reviews: time for clarity in definition, methods, and reporting. Journal of clinical epidemiology 67(12): 1291–1294. https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2014.03.013

- Cooper, S. J. & Wheeler, T. (2017). Rural household vulnerability to climate risk in Uganda. Regional Environmental Change 17(3): 649-663. https://doi.org/10.1007/s10113-016-1049-5

- Cutter, S. L. (1996). Vulnerability to environmental hazards. Progress in human geography 20(4): 529-539. https://doi.org/10.1177/030913259602000407

- Darban-Astane, A., Bazgir, S. & Sheikhzade, M. (2017). Spatial analysis of social vulnerability of households against earthquake (case Study: 6 Region of Tehran). Human Geography Research 49(2): 465-484. (in Persian) https://doi.org/10.22059/jhgr.2017.61472

- Deb, S. (2020). Types of Vulnerable Household across Social Classes in Rural India. Social Change 50(3): 466–472. https://doi.org/10.1177/0049085720953408

- Demi A. S. & Warren N. A. (1995). Issues in Conducting Research with Vulnerable Families. Western Journal of Nursing Research 17(2):188-202. https://doi.org/10.1177/019394599501700206

- Enayatifar, E., Miri, M.r., Nowrozi, A., Hosseini, T., & Molaki Moghadam, H. (2017). Investigating the state of mental health and coping skills in the women of Sarirest households in Birjand city. Scientific Research Journal of Shahid University 25(135): 11-18. (in Persian)

- Eze, J. N., & Onokala, P. C. (2022). Pattern of household vulnerability to desertification in Yobe state, Nigeria. GeoJournal 2(2): 1-19. https://doi.org/10.1007/s10708-021-10395-5

- FAO. (2002). The State of Food Insecurity in the World 2001. FAO: Rome, Italy.

- Fatemi-Zardan, Y. & Fotros, M. H. (2021). Assessing the Vulnerabil-

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

ity of the Household Health Expenditure in Each Province in terms of the Fluctuations of Economic Variables. Social Security Journal 17(1): 71-97. (in Persian)

- Fortin, S. Kameli, Y. Ouattara, A. Castan, F. Perenze, M. Kankouan, J. Traore A. Kouanda, S. Conte, A. Martin-Prével, Y. (2016). Targeting vulnerable households in urban Burkina Faso: effectiveness of geographical criteria but not of proxy-means testing, Health Policy and Planning 31(5): 573–581. https://doi.org/10.1093/heapol/czv104

- Füssel, H. M. (2007). Vulnerability: A generally applicable conceptual framework for climate change research. Global environmental change 17(2): 155-167. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.05.002

- Ghazali, S. & Zibaei, M. (2018). Households' Perception and Livelihood Vulnerability to Climate Change: Nomads in Fars Province. Agricultural Economics 12(1): 39-58. (in Persian) https://doi.org/10.22034/iaes.2018.31373

- Hajian, N., & Ghasemi, M. (2021). The role of diversity of income sources on the vulnerability of rural farmer households exposed to drought (Case Study: Chenaran County). Emergency Management, 10(2), 141-155. (in Persian) https://dorl.net/dor/20.1001.1.23453915.1400.10.2.11.3

- Hamidi, A. R., Zeng, Z., & Khan, M. A. (2020). Household vulnerability to floods and cyclones in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. International journal of disaster risk reduction, 46, 101496. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101496

- Hashemi, S., Taghdisi, A. & Azizpour, F. (2019). Vulnerability of housing in the studied rural areas: Niriz city. Journal of Spatial Analysis of Environmental Hazards 8(4): 56-141. (in Persian) http://jsaeh.khu.ac.ir/article-1-3113-fa.html

- Hayati F, Hayati F, Namadmalianizadeh Z. (2021). The Effect of Self-efficacy and Happiness on Physical and Mental Health in Female Heads of Households under the Protection of Abadan Behzisti Welfare Office. Research on Religion & Health, 7(1):36-51. (in Persian) https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i1.26490

- He, L., & Zhou, S. (2022). Household Financial Vulnerability to Income and Medical Expenditure Shocks: Measurement and Determinants.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

International Journal of Environmental Research and Public Health 19 (8): 4480. https://doi.org/10.3390/ijerph19084480

- Hills, J. (2011). Fuel Poverty: The Problem and Its Measurement, Interim Report of the Fuel Poverty Review. Centre for the Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, CASE Report 69.

- IPCC (2014). Climate change 2014: impacts, adaptation, and vulnerability. Part A: global and sectoral aspects. Contribution of Working Group II to the fifth assessment report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA

- Keshavarz M., Karami E. & Zamani Gh. (2010). Drought Vulnerability of Farm Households: A Case Study. Iranian Journal of Agricultural Extension and Education 6(2):15-33. (in Persian)

- Khani, S., Khezri, F. & Yari, K. (2016). A study of social vulnerability of women heads of households and women with heads in Sultan Abad area of Tehran. Women in Development and Politics 15(4): 597-620. (in Persian) https://doi.org/10.22059/jwdp.2017.233709.1007203

- Kim, J., Shim, J. & Lee, R. (2016). Material hardship and depression among low-income households in South Korea: Differences by household type. International Journal of Social Welfare 25: 187–198. https://doi.org/10.1111/ijsw.12181

- Layani, G. & Bakhshoodeh, M. (2016). Effects of Rising Food Prices on Poverty and Vulnerability of the Iranian Rural Households. Economic research (sustainable growth and development) 16 (3) :1-27. (in Persian) http://dorl.net/dor/20.1001.1.17356768.1395.16.3.3.0

- Layani, G., & Esmaeili, A. (2015). Evaluation of Urban Households' Vulnerability to Rising Prices of Foods Imports in Iran. Agricultural Economics Research, 7(27): 109-127. (in Persian) https://dorl.net/dor/20.1001.1.20086407.1394.7.27.7.6

- La´za´r, A. N., Adams H., Adger W. N. & Nicholls, R. J. (2020). Modelling household well-being and poverty trajectories: An application to coastal Bangladesh. PLoS ONE, Vol 15(9), e0238621. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238621

- Lachaud, J., Hruschka, D. J., Kaiser, B. N. & Brewis, A. (2020).

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Agricultural wealth better predicts mental wellbeing than market wealth among highly vulnerable households in Haiti: Evidence for the benefits of a multidimensional approach to poverty. American journal of human biology 32(2), e23328. https://doi.org/10.1002/ajhb.23328

- Legendre, B. & Ricci, O. (2015). Measuring fuel poverty in France: Which households are the most fuel vulnerable? Energy Economics 49(C): 620-628. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.01.022

- Linnekamp, F., Koedam, A. & Baud, I. (2011). Household vulnerability to climate change: Examining perceptions of households of flood risks in Georgetown and Paramaribo. Habitat International 35: 447-456. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2010.12.003

- Logan, Ryan I. Milena A. Melo & Heide Castañeda (2021). Familial Vulnerability: Legal Status and Mental Health within Mixed-Status Families, Medical Anthropology, 40(7), 639–652. https://doi.org/10.1080/01459740.2021.1879061

- Millimet D. L., McDonough L. K. & Fomby T. B. (2018). Financial Capability and Food Security in Extremely Vulnerable Households, American Journal of Agricultural Economics, Agricultural and Applied Economics Association 100(4): 1224-1249. https://doi.org/10.1093/ajae/aay029

- Moret, W. (2014). Vulnerability assessment methodologies: A review of the literature. Washington, DC: FHI, 360.

- Moret, W. M. (2018). Let's Stop Trying to Quantify Household Vulnerability: The Problem with Simple Scales for Targeting and Evaluating Economic Strengthening Programs. Global Health: Science and Practice, 6(1): 150-160. https://doi.org/10.9745/GHSP-D-17-00291

- Muda, z. et al (2020). Health Vulnerability Versus Multiple Vulnerability Factors Among Low-Income Group in Malaysia, Pertanika. Journal of Social Science and Humanities 28 (2): 1415 - 1427.

- Murphy, E. & Scott, M. (2014). Household vulnerability in rural areas: Results of an index applied during a housing crash, economic crisis and under austerity conditions. Geoforum (51): 75-86. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.10.001

- Najafi Kani, A. A., Sahneh, B., & Akhlaghi, M. (2018). The role of agricultural activities risk management in improvement of economic indexes in the rural families Case study: City of Gorgan. Regional Planning 8(31): 61-76. (in Persian) https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516735.1397.8.31.5.7

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

- Nawrotzki, R.J., Robson, K., Gutilla, M.J. et al. (2014). Exploring the impact of the 2008 global food crisis on food security among vulnerable households in rural South Africa. Food Security 6: 283–297. https://doi.org/10.1007/s12571-014-0336-6

- Ncube, M., Madubula, N., Ngwenya, H., Zinyengere, N., Zhou, L., Francis, J. et al. (2016). Climate change, household vulnerability and smart agriculture: The case of two South African provinces. Journal of Disaster Risk Studies 8(2), Art. (182), 14 pages. https://hdl.handle.net/10520/EJC183688

- O'Brien, K., Leichenko, R., Kelkar, U., Venema, H., Aandahl, G., Tompkins, H. & West, J. (2004). Mapping vulnerability to multiple stressors: climate change and globalization in India. Global environmental change 14(4): 303-313. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2004.01.001

- Opiyo, F. E., Wasonga, O. V. & Nyangito, M. M. (2014). Measuring household vulnerability to climate-induced stresses in pastoral rangelands of Kenya: Implications for resilience programming. Pastoralism 4(1): 1-15. https://doi.org/10.1186/s13570-014-0010-9

- Raghfar, H. & Sanei, L. (2009). Measuring the vulnerability of households against poverty in Tehran: a method for identifying deprived households. Social Welfare 10 (38): 427-389. (in Persian) http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-369-en.html

- Rahimzad-Madani, K., Rafeian, M., & Dadashpour, H. (2021). Spatial Analysis of Vulnerable Group Accessibility to Public Services Using an Inclusive City Approach (case study: Tehran Metropolis. Geographical Urban Planning Research (GUPR) 9(1): 93-117. (in Persian) https://doi.org/10.22059/jurbangeo.2020.308331.1350

- Rashed, T., & Weeks, J. (2003). Assessing vulnerability to earthquake hazards through spatial multicriteria analysis of urban areas. International Journal of Geographical Information Science, 17(6), 547–576. https://doi.org/10.1080/1365881031000114071

- Rezaiyan, H., Rasouli, R., Askar Beyuki, S. & Asl Dehghan, F. (2017). The effectiveness of psychological empowerment on improving the psychological well-being and quality of life of women heads of households. Social Work 4(26): 5-14. (in Persian)

- Roshani, Sh., Tafte, M., Khosravi, Z. & Khademi, F. (2019). Conditions affecting the living conditions of female heads of households in Iran and ways to reduce harm. Social Studies and Research in Iran 9(3): 693-717. (in

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Persian) https://doi.org/10.22059/jisr.2020.272848.799

- Sadeghi, H. A., & Torabi, F. (2023). Spatial pattern of the formation of female-headed households in Iran: The role of driving and pressure mechanisms. Woman in Development & Politics, 21(2), 275-304. (in Persian) https://doi.org/10.22059/jwdp.2022.349161.1008259

- Sam, A.S., Kumar, R., Kächele, H., & Müller, K. (2017). Quantifying household vulnerability triggered by drought: evidence from rural India. Climate and Development 9: 618 - 633. https://doi.org/10.1080/17565529.2016.1193461

- Saravani C., Abdollahzadeh G., Sharifzadeh M. S. & Ghorbani K. (2021). Vulnerability assessment of households to flood risk in the rural areas: case study of Aqqala and Gomishan Counties. Spatial analysis of environmental hazards, 8(2) :101-118. (in Persian) http://jsaeh.khu.ac.ir/article-1-3232-en.html

- Shalchi, B., Sohrabi, Z. & Hatampour, S. (2017). The relationship between family functioning and socio-economic status with addiction vulnerability: with the mediating role of spiritual intelligence. Journal of Gilan University of Medical Sciences 27(108): 25-34. (in Persian) http://journal.gums.ac.ir/article-1-1753-en.html

- Sharifi Z., nooripour M. & sharifzadeh, M. (2017). Analysis of rural households' vulnerability in The Central District of Dena County: the application of the sustainable livelihood framework. Spatial analysis of environmental hazards 4 (2) :19-36. (in Persian)

- Shepard M. P., Orsi A.J., Mahon M. M. & Carroll R. M. (2002). Mixed-Methods Research with Vulnerable Families. Journal of Family Nursing 8(4):334-352.

- Sileshi, M., Kadigi, R., Mutabazi, K., & Sieber, S. (2019). Analysis of households' vulnerability to food insecurity and its influencing factors in East Hararghe, Ethiopia. Journal of Economic Structures 8(1): 1-17. https://doi.org/10.1186/s40008-019-0174-y

- Soufi, N. Aligeigei, A., Mirakzadeh, A. (2021). Analysis of the causes of food insecurity of rural household's headwomen in Kermanshah and strategies to deal with it. Rural Development Strategies 8(3): 303-323. (in Persian) https://doi.org/10.22048/rdsj.2021.284923.1941

- Srikuta, P., Inmuong, U. Inmuong, Y. & Bradshaw, P. (2015). Health

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Vulnerability of Households in Flooded Communities and Their Adaptation Measures: Case Study in Northeastern Thailand. Asia-Pacific Journal of Public Health 27(7): 743–755. https://doi.org/10.1177/1010539514568709

- Statistical Research and Training Center. (2013). Investigating the social, economic and health characteristics of female-headed households with an emphasis on support policies and programs. (in Persian)

- Sunikka-Blank, M., & Galvin, R. (2021). Single parents in cold homes in Europe: how intersecting personal and national characteristics drive up the numbers of these vulnerable households. Energy Policy, 150, 112134. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112134

- Tasokwa V.M.K. (2011). The Impacts of Climate Variability and Extreme Weather Events on Genderand Household Vulnerability to Food Insecurity. PhD Thesis, University of Nairobi: Kenya.

- Thang T. Vo. (2018). Household vulnerability as expected poverty in Vietnam. World Development Perspectives 10(12): 1-14. https://doi.org/10.1016/j.wdp.2018.04.002

- Torabi, F., Abbasi-Shavazi, M.J. and Askari-Nodoushan, A. (2015). Trends and Patterns of Solo Living in Iran: An Exploratory Ananlysis. Journal of Population Research 32: 243-261. https://doi.org/10.1007/s12546-015-9152-x

- Torabi, F; Ghazi-Tabatabai, M. (2015). Female-headed households in Iran: an increasing and heterogeneous set; in Investigating Iran's emerging demographic issues, a collection of political articles, UNFPA Iran: 31-37. (in Persian)

- United nations international strategy for disaster reduction (UNISDR). (2009). 2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. Geneva, Switzerland, may 2009. Available at: www.unisdr.org/publications.

- UNDP. (2005). Reducing disaster risk. A challenge for development. A Global Report, UNDP—Bureau for Crisis Prevention and Recovery (BRCP), New York.

- Van Imhoff, E., Kuijsten, A., Hooimeijer, P., & van Wissen, L. J. (Eds.). (1995). Household demography and household modeling. Springer Science & Business Media.

- Vincent, K. & Cull, T. (2010). A Household Social Vulnerability Index (HSVI) for Evaluating Adaptation Projects in Developing Countries. PEGNet Conference 2010: Policies to foster and sustain equitable development

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

In times of crises, Midrand, 2-3rd September 2010.
- Walker, R.M., Liddell, C., McKenzie, P., Morris, C. & Lagdon, S. (2014). Fuel poverty in Northern Ireland: Humanizing the plight of vulnerable households. Energy research and social science 4: 89-99.
- Warner, K., & Afifi, T. (2014). Where the rain falls: Evidence from 8 countries on how vulnerable households use migration to manage the risk of rainfall variability and food insecurity. Climate and Development, 6(1), 1-17. https://doi.org/10.1016/j.erss.2014.10.001
- World Bank, Management and Planning Organization of Iran (translator). (2001). World Development Report 2001-2000 Fighting Poverty, First Edition, Tehran: Publications of Iran's Management and Planning Organization. (in Persian)
- You, J., & Ozanne, A. (2015). Volatility and inequality: Household vulnerability as uncertain welfare in rural China. The European Journal of Development Research, 27, 686-706. https://doi.org/10.1057/ejdr.2014.55
-
- Zhang, Z., Song, J., Yan, C., Xu, D. & Wang, W. (2022). Rural Household Differentiation and Poverty Vulnerability: An Empirical Analysis Based on the Field Survey in Hubei, China. International Journal of Environmental Research and Public Health 19: 4878. https://doi.org/10.3390/ijerph19084878
- Zheng, Y., Byg, A., Thorsen, B. J., & Strange, N. (2014). A temporal dimension of household vulnerability in three rural communities in Lijiang, China. Human Ecology, 42, 283-295. https://doi.org/10.1007/s10745-013-9633-5

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

دریچه زندگی پس از طلاق: برساختی متنوع از زیست‌جهانی جدید (مطالعه کیفی پیامدهای طلاق بر زندگی زنان در شهر تهران)

۱- جواد مداحی
دکتر جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، گروه مطالعات خانواده، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
<gmaddahi@yahoo.com>

۲- ایرج فیضی
دکتر جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، گروه مطالعات خانواده، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، ایران، تهران.

مقدمه: *زندگی پس از طلاق و مواجهه با آن دیری نپایید که جای خود را در نظام مسائل اجتماعی در سطحی بین‌المللی بازکرده است. هدف از پژوهش حاضر مطالعه جامعه‌شناختی و البته با رویکردی اِمیک و کیفی از تجربه زندگی زنان شهر تهران پس از طلاق است.*

روش: *روش‌شناسی پژوهش با رویکرد کیفی انجام شد. به این منظور با ۳۹ زن طلاق‌گرفته شهر تهران که با روش نمونه‌گیری هدفمند و استراتژی گلوله‌برفی انتخاب شد. مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع نظری ادامه پیداکرده است. تجزیه‌وتحلیل داده از طریق نظام کدگذاری باز، محوری و گزینشی صورت گرفته و درنهایت مقوله هسته استخراج شد.*

یافته‌ها: *۱۵۵ کدباز، ۳۳ مقوله فرعی، ۷ مقوله اصلی و یک مقوله هسته از خلال نظام کدگذاری داده‌ها استخراج شد: زندگی فرزندان طلاق: دوگانه پیروزی و شکست، رسیدن به فردیت فراموش‌شده، میل و تجربه صُور لذتهای طغیان‌گر، تجربه ناخوشایند بازگشت به خانه پدری، چالشهای اقتصادی (رهاشدگی و مشقت)، گونه‌گون شدن توجه‌های منفی، نقابی مفهومی از داغ ننگ طلاق، طردی چندساحتی. همچنین تجربه مشقت تا فردیت یافتگی مدرن به‌عنوان مقوله هسته انتخاب شد و درنهایت نمودار درختی مستخرج از داده‌ها تنظیم شد.*

بحث: *زندگی پس از طلاق دست‌کم در نگاه اول تجربه‌ای از زیست زنان طلاق‌گرفته است که تشریح وضعیت آنان به‌سادگی حاصل نمی‌شود. در حقیقت می‌توان زندگی پس از طلاق را برای زنان به یک نمایش درام تشبیه کرد که تماشای وضعیت پیش برنده آن، جریانی متناقض از امور خیر و شر و نابسندگی در پیش‌بینی است.*

واژه‌های کلیدی:
پساطلاق، زنان، دیالکتیک، مطالعه کیفی، شهر تهران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۳۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۱

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Social Welfare Quarterly, Vol 24, Fall 2024, No 94

Life after divorce: victory with the rational content of cultural modernity or a disastrous experience? (Qualitative study of women's post-divorce life in Tehran)

1- Javad Maddahi
Ph.D. in Sociology, Research Institute of Humanities and Social Studies, Jihad Academic, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
<gmaddahi@yahoo.com>

2- Iraj Faizi
Ph.D. in Sociology, Research Institute of Humanities and Social Studies, Jihad Academic, Tehran, Iran.

Introduction: The aim of the current research is to study the sociological and, of course, emic and qualitative approach of the life experience of women in Tehran after divorce.

Method: The methodology of the current qualitative research was carried out using the grounded theory strategy. For this purpose, in-depth and semi-structured interviews were conducted with 39 divorced women in Tehran, who were selected by the purposeful sampling method and snowball strategy, during more than 8 months. The interviews continued until the theoretical saturation stage. Data analysis was done through open, central and selective coding system and finally the core category was extracted.

Findings: In the open coding stage, 155 open codes, 33 central codes, 7 main categories and one core category were extracted from the data coding system: Life of children of divorce: double victory and failure, reaching forgotten individuality, desire and experience The images of riotous pleasures, the lack of pleasant experience of returning to the father's house, economic challenges (hardship), diversification of negative attention (sexual and instrumental), a conceptual framework of the stigma of divorce, multifaceted rejection. Also, "actualized dualism: from the experience of hardship to modern individuality" was chosen as the core category and finally a tree diagram extracted from the data was prepared.

Discussion: Life after divorce, at least at first glance, is an experience of the life of divorced women, which cannot be easily explained. Positive and negative dialectical relationship is the result of life after divorce. In fact, life after divorce for women can be likened to a drama show, watching the leading situation is a contradictory flow of good and bad affairs and inadequacy in the forecast.

Keywords:
divorce, women, dialectic, qualitative study, Tehran city.

Received: 2024/02/17
Accepted: 2024/07/22

Citation: maddahi J, faizi I. (2024). The window of life after divorce: a diverse construction of the new world life (Qualitative study of the consequences of divorce on women's lives in Tehran). refahj. 24(94), : 3 doi:10.32598/refahj.24.94.4504.1
URL: http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4314-fa.html

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Extended Abstract

Introduction

Sometimes divorce is seen as a disastrous victory and sometimes it is seen as useful and sweet. But divorce, life after divorce and facing it did not take long to open its place in the system of social problem at an international level. A problem that has made a significant part of the people and policy makers aware of this challenge and they have a full-time concern for solving this problem. The social world of the current era, with diverse living environments and challenges affected by this riotous diversity, announces that social institutions such as (family) are being challenged. A family with a long history.

Various studies from the West and capitalist societies to the East and less developed societies show the prevalence of a common social problem called divorce. Almost all the discussions and controversies proposed revolve around the idea that divorce and life after it is a social issue. The research wisdom of this article has set its goal in using the right method as a tool to serve understanding, reasoning and an enlightened effort to depict the life experience of women after divorce. It seems that the traces of postmodern culture and its events can be seen in the lives of women after divorce. Postmodern culture that considers the society beyond the control of norms and the dominance of family-oriented culture and emphasizes the emergence of pluralism and particularism.

Method

The purpose of this study is to understand and represent the life experience of divorced women in Tehran after divorce. For this reason, the interpretative paradigm was chosen to conduct this research and the grounded theory method was used. This method is used in cases where the researcher is interested in understanding the meaning of the phenomenon from the perspective and experience of those involved; Therefore, qualitative researchers use this method when they want to understand: what interpretation do people have of their experience? How do they build their world? What do they think of their experience? The participants of this research were divorced women living in Tehran. To collect data, semi-structured interviews were conducted with 37 divorced women, and the research reached theoretical saturation in terms of data. Theoretical sampling method was used to

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

select the participants. Among the different sampling strategies, snowball sampling was used; In this way, first, a number of these people were selected through related networks, acquaintances, and informed people; After that, if each sample met the divorced women, it would provide the basis for communication and formation of the next interview. On average, the interviews took between 50 minutes and 3 hours, and in some cases, the interviews continued in several sessions. Most of the interviews were conducted in open spaces such as parks and gardens, coffee shops and in some cases in the workplace. The duration of the data collection process and the interview process lasted more than 8 months. Data analysis was done with theoretical coding system. In this type of coding, which is specific to the grounded theory method, three stages of coding were completed: open coding, central coding, and selective coding.

In the open coding phase, the text of the interviews was read line by line and conceptualized. In the core coding, these concepts were placed next to each other and based on the semantic overlap, they became core categories, and finally, the core category was obtained at a more abstract level than the previous two stages. It is important to mention that the data coding process started from the second interview onwards and until the end of the analysis, the interview and analysis proceeded simultaneously. Before starting the interview, the consent of the participants was obtained. Also, by explaining the purpose, topic and method of the research, the interviewees got to know the work process so that if they don't want to participate in the interview, they will be given enough authority and choice. Protection of personal and private information of people is very important in research work; For this reason, the researcher recorded, noted and used the data with full consent and with the permission of each person participating in the research, and the people were assured that the information will be protected confidentially. Among these measures that were used to prevent the disclosure of the real identity of the participants was the use of pseudonyms in recording their information.

Findings

In the open coding stage, 155 open codes, 33 central codes, 7 main categories and one core category were extracted from the data coding system: Life of children of divorce: double victory and failure, reaching forgotten individuality, desire and

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

experience The images of riotous pleasures, the lack of pleasant experience of returning to the father's house, economic challenges (hardship), diversification of negative attention (sexual and instrumental), a conceptual framework of the stigma of divorce, multifaceted rejection. Also, "actualized dualism: from the experience of hardship to modern individuality" was chosen as the core category and finally a tree diagram extracted from the data was prepared.

Discussion

Life after divorce, at least at first glance, is an experience of the life of divorced women, which cannot be easily explained. It should be pointed out that in the process of forming and proceeding with divorce and the motivations of life after divorce, the desire to recognize and unquestionably reach individual wishes, central individuality, personal hopes and dreams, freedom from limitations, Avoiding violence and demanding new and fluid love waves. In fact, the new subjects resulting from divorce are classified according to the new identification vector. But this was never the whole story and these areas and its consequences are not in the possession of these subjects.

Therefore, the positive and negative dialectical relationship is the result of life after divorce. In fact, life after divorce for women can be likened to a drama show, where watching the leading situation is a contradictory flow of good and bad affairs and inadequacy in the forecast.

Ethical considerations

Contribution of authors

All authors contributed to the preparation of the article

Funds

The article was taken from a research project supported by The Academic Center for Education, Culture and Research.

Conflict of interest

There was no conflict of interest for the authors

Research ethics

In the present study, ethical principles such as trustworthiness, confidentiality, and anonymity have been observed.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

مقدمه

جهان جدید با تاج‌وتخت تکنولوژی خود، ما را به یاد جملات هایدگر می‌اندازد: «عصر مدرنیته و تکنولوژی انسانها را بیش و بیشتر از زمین برمی‌کند و آنها را از ریشه جدا می‌کند. من نمی‌دانم که آیا شما به وحشت افتاده‌اید یا نه؛ من اما وحشت می‌کنم. از ریشه جدا افتادگی زندگی اجتماعی انسان آغاز شده است. ما امروزه فقط و فقط در مناسباتی خشک و تکنولوژیک به سر می‌بریم. آنچه امروز انسان بر آن زندگی می‌کند، کره زمین نیست. گویی تنها خدا قادر است ما را نجات دهد» (ناقد به نقل از هایدگر[1]، ۲۰۱۸).

به نظر می‌رسد عقل شیئی و منفعت‌طلب انسان مدرن در فرایندی دیالکتیکی در حال بازتولید نوعی از انسان است که فردیت و میل را در رأس امورات خود قرار داده است. گویی بورژوازی فرهنگی جدیدی در حال شکل‌گیری است که خانواده را دچار فراکتال ارزشی کرده است. فراکتالی که از طلاق بازنماییهای متنوعی می‌سازد. گاهی طلاق را فاجعه‌بار تلقی کرده و گاهی آن را مفید فایده جلوه می‌دهد؛ و اما طلاق، زندگی پس از طلاق و مواجهه با آن دیری نپایید که جای خود را در نظام مسائل اجتماعی در سطحی بین‌المللی بازکرده است. مسئله‌ای که بخش قابل‌توجهی از مردم و سیاست‌گذاران را متوجه این چالش کرده و به دنبال حل این مسئله، دغدغه‌ای تمام‌وقت دارند.

جهان اجتماعی دوران کنونی، با بسترهای زیستن متنوع و چالشهایی متأثر از این تنوع طغیان‌گر خبر از به چالش کشیده شدن نهادهای اجتماعی مانند (خانواده) را می‌دهد. خانواده‌ای که قدمتی به بلندای تاریخ دارد.

مطالعات مختلف از غرب و جوامع سرمایه‌داری تا شرق و جوامع کم‌تر توسعه‌یافته شیوع مسئله‌ای اجتماعی و مشترک به نام طلاق را نشان می‌دهند (دراپو[2] و همکاران، ۲۰۲٤؛

۱. گفت‌وگو با مارتین هایدگر در کتاب: در جست‌وجوی معنای زندگی. گفت‌وگو با اندیشه‌ورزان اروپایی: ۳۲۰ و ۳۲۲.
2. Drapeau

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

هارتارتو و ابن حجر[1]، ۲۰۲٤؛ عبدالقادر مؤمن[2] و همکاران، ۲۰۲٤؛ چانگ[3]، ۲۰۲٤؛ کالتا و مروز[4]، ۲۰۲۳؛ آمارسانا[5] و همکاران، ۲۰۲٤؛ کادیراجیوا و الکسیوا[6] ۲۰۲۳، پارکر[7] و همکاران، (۲۰۲۲)، راشد[8] و همکاران ۲۰۲۱، پاتوری[9] ۲۰۲۰، پاتاک[10]، ۲۰۲۰، الرحیم[11] و همکاران، ۲۰۲۰، ۲۰۲۰، مندوزا[12] و همکاران، ۲۰۲۰، شریفی ساعی، ۲۰۲۳؛ فسایی و همکاران، ۲۰۱۲).

البته که تجربه طلاق آغاز ماجرای زندگی با تغییرات و چالشهای مختلف است. در حقیقت برای برخی از زنان مطلقه، طلاق تنش چندبعدی بوده و برای برخی آغاز زندگی مجدد با انگیزه‌های جدید است. علت طلاق هر چه باشد، فارغ از آن جمعیت قابل‌توجهی از زنان مطلقه را نشان داده که سناریوهای مختلفی را در جهان پساطلاق تجربه می‌کنند. زندگی پس از طلاق به‌عنوان یک تجربه گذار روانی - اجتماعی نمودهای مختلفی ازجمله چالشهای روابط فرزندان با والدین (دراپو و همکاران، ۲۰۲٤)، مشقتهای اقتصادی و چالشهای فرهنگی- اجتماعی (شریفی ساعی، ۲۰۲۳؛ چانگ،۲۰۲٤؛ گامبرا و همکاران، ۲۰۲۳؛ حیاتی و سلیمانی، ۲۰۱۹)، رضایت زنان از انحلال زناشویی، دوری از خشونت و فضای پرالتهاب زندگی با همسر، شکرگزاری از طلاق و رشد پس از آسیب (کالتا و مروز، ۲۰۲٤؛ فیضی و همکاران، ۲۰۱۹).

تقریباً تمام مباحث و مجادله‌های طرح‌شده حول این محور اندیشه می‌چرخد که طلاق و زندگی پس‌ازآن یک مسئله اجتماعی[13] است. نگرش پژوهشی مقاله حاضر هدف خود را در به‌کارگیری روش درست، به‌سان ابزاری در خدمت فهم، استدلال و تلاش علمی برای به تصویر کشیدن تَجربه زیست زنان پس از طلاق قرار داده است. فرهنگ پست‌مدرنی که

1. Hartarto and Ibnu Hajar
2. Abdelkader Moumen
3. chung
4. Kaleta and Mróz
5. Amarsanaa
6. Kadiradjieva and Alekseeva
7. Parker
8. Rasheed
9. Patoari
10. Pathak
11. Rehim
12. Mendoza
13. Social problem

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

جامعه را از کنترل هنجارها و تسلط فرهنگ خانواده‌مدار خارج دانسته و بر ظهور تکثرگرایی[1] تأکید می‌کند.

مفسران زندگی در عصر پسامدرن در فرایند فراکتال[2] ارزشها (ناقد، ۲۰۱۸)، زندگی زنان و مردان مطلقه را به جزیره‌های خودساخته و تحت انقیاد خود افراد تشبیه می‌کنند؛ بنابراین مسائل اجتماعی ازجمله تجربه طلاق و زندگی پس‌ازآن، پدیده‌هایی پیچیده‌اند که هم پیامدهای فردی و هم‌ریشه اجتماعی دارند. در اهمیت پرداختن به مسئله طلاق و حل این مسئله اجتماعی در ساحتهای مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی تردیدی وجود ندارد. قانون حمایت از جوانی جمعیت و خانواده، ابلاغ سیاستهای کلی خانواده توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی، پیشگیری از آسیبهای اجتماعی و عوامل تزلزل نهاد خانواده به‌ویژه موضوع طلاق و جبران آسیبهای ناشی از آن با شناسایی مستمر عوامل طلاق و فروپاشی خانواده و فرهنگ‌سازی کراهت طلاق در بند ۱۳ این سیاستها؛ ضرورت اقدام حکمرانی کشور برای مسئله طلاق و خانواده در کشور را بیش‌ازپیش مطرح کرده است. ازاین‌رو پرداختن به این مسئله از دریچه پژوهشهای کیفی و عمیق به نظر اهمیتی دوچندان دارد.

بنابراین، در پرداختن به تجربه زندگی پس از طلاق زنان در شهر تهران، رعایت توازن در تحلیل لازم است. پژوهش حاضر رسالت جامعه‌شناختی خود را پرداختن به این تجربه با خِردی پژوهشی از جنس فهم و رویکرد اِمیک می‌داند؛ زیرا موضوع جامعه‌شناسی صرفاً فرد نیست، بلکه موضوع آن، خودِ جامعه نیز است. ازآنجاکه جامعه‌شناسان بر زمینه‌ها و عوامل مؤثر اجتماعی در هدایت رفتار تأکیددارند، باید بر تحلیلی توأم با نقد از عوامل اجتماعی و فرهنگی در بروز مسئله اجتماعی تأکید شود.

با این توضیحات به سراغ پاسخ به سؤالات پژوهش خواهیم رفت: فهم زنان از تجربه

1. Pluralismus
2. Fractal

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

زندگی پس از طلاق چیست؟ مواجهه اجتماع زندگی زنان با این تجربه آنان چگونه است؟ زنان این پژوهش زندگی پس از طلاق را شکست دانسته یا از آن رضایت دارند؟ چه چالشهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و فردی را تجربه می‌کنند؟ فرزندان والدین طلاق، پس از تجربه طلاق مادرشان چگونه به زندگی با این پدیده مواجه می‌شوند؟

پیشینه تجربی

اگرچه توجه در حوزه طلاق، چه در میان پژوهشگران جامعه‌شناسی و روان‌شناسی، چه در میان سیاست‌گذاران فرهنگی-اجتماعی داغ بوده و پژوهشهای صورت‌گرفته در این حوزه نیز به نسبت کم نیستد، اما مسئله زندگی پس از طلاق به نسبت پژوهشهای آسیب شناسانه پدیده طلاق اندک است. یکی از چالشهای موردبررسی در پیشینه‌های مربوط به طلاق و زندگی پس از طلاق عدم رعایت رویکرد سی رایت میلز (تخیل جامعه‌شناسانه) به موضوع و حرکت به سمت چندبعدی دیدن این موضوع است. رویکرد امیک نداشتن به موضوع، عدم بررسی عمیق مبتنی بر داده‌های کیفی و نادیده‌گرفتن جمعیت زیاد مطلقه‌های زن پس از طلاق، نتوانسته شناخت درخور توجهی ارائه کنند. به نظر می‌رسد در مطالعات حوزه طلاق نیاز به چرخش پژوهشی به سمت کشف معنا و بازاندیشی هویتی-ارزشی است. به نظر جای پژوهشهای کیفی با راهبردی معنا محور و برساخت‌گرایانه خالی است.

تسفایه و همکاران[1] (۲۰۲٤)، پژوهشی را با هدف بررسی تجربه خشونت در میان زنان اوگاندا و مالاوی به انجام رساند. این پژوهش نشان می‌دهد زنان پس از طلاق، یا بیوه‌شدن و جدایی از همسر به‌مراتب تجربه خشونت کمتری را داشتند در قیاس با زمانی که با همسرانشان زندگی مشترکی داشتند.

دراپو و همکاران (۲۰۲٤) در پژوهشی به دنبال تحلیل کیفیت روابط والدین به‌ویژه

1. Tesfaye

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

مادران طلاق‌گرفته با فرزندان بودند. این پژوهش بر اساس یک مطالعه طولی و مبتنی بر نظریه سیستمهای خانواده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد زمان جدایی زن و شوهر از هم، سن فرزندان، رابطه والدین جداشده باهم و وضعیت حضانت فرزند بر ارتباط والدین طلاق‌گرفته با فرزند اثرگذار است.

پارکر و همکاران (۲۰۲۲) پژوهشی را با عنوان «چرا زنان طلاق را انتخاب می‌کنند؟ یک‌چشم انداز تکاملی» در ایالات‌متحده آمریکا به انجام رساندند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عدم تطابق بین ترجیحات تکامل‌یافته زنان و پیکربندیهای ازدواج مدرن اغلب باهم در تضادند و باعث نارضایتی می‌شوند. ارتقای شغلی بی‌سابقه زنان همچنین به زنان آزادی بیشتری برای ترک زندگی مشترک و استقلال محض می‌دهد. همچنین فشارهای ناشی از انتظارات اجتماعی برای مردان این آسیب‌پذیریها را بیشتر کرده و طلاق را تسهیل می‌کند.

هوچاغلو و یالسینکایا[1] (۲۰۲۰)، به بررسی علل طلاق و مشکلات زنان در زمان طلاق و پس‌ازآن و روشهای مقابله با پیامدهای آن می‌پردازند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد؛ پس از طلاق افراد با کمبود عاطفی، تنهایی، درماندگی، بلاتکلیفی، احساس ناکامی، افزایش مسئولیتها، بی‌تفاوتی، احساسات منفی نسبت به جنس مخالف، احساس گناه نسبت به فرزندان، ناامیدی، خودکشی و مشکلات بهداشتی ازجمله یائسگی زودرس، چاقی ناشی از سوءتغذیه و بیماریهای مرتبط با آن، استرس و تمایل به مصرف سیگار و مواد مخدر و مشروبات الکلی، بیماریهای قلبی و عروقی و فشارخون بالا و سرطان روبه‌رو هستند.

محمدی و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی به دنبال مطالعه کیفی زنان مطلقه‌ای بودند که پس از طلاق به‌صورت تنهایی زندگی می‌کنند. این پژوهش که در کردستان و شهر سنندج صورت‌گرفته به دنبال پاسخ به این سؤال بوده است که جهان تنهازیستی زنان پس از طلاق چگونه است؟ یافته‌های به‌دست‌آمده از تجربه‌زیسته زنان تنهازیست پس از طلاق نشان از

1 Hocaoglu and Yalcinkaya

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

درک تنهازیستی به‌مثابه گسترش دامنه اختیارات و آزادیهای بیشتر، نبود بار مضاعف بر دوش پدر و مادر و حفاظت از فرزندان دارد.

به همین دلیل احساس متفاوتی نسبت به تنهازیستی پس از طلاق در بین زنان مشارکت‌کننده شکل‌گرفته که برای دسته‌ای از زنان احساس تنهازیستی به‌مثابه تجربه‌ای ناخوشایند و برای دسته‌ای دیگر به‌مثابه استعاره‌ای رهایی‌بخش تلقی شده است. نتایج نشان می‌دهد تنهازیستی آثار و پیامدهای متفاوتی بر زندگی زنان بر جای گذاشته که در ذیل چهار مضمون کلی «رشد فردیت» «استقلال شخصی» «طرد اجتماعی» و «خلأ تکیه‌گاه در فرزندان» دسته‌بندی شده است.

خطیبی و خانی‌پور (۲۰۲۲) پژوهشی را با عنوان «بررسی تأثیر عوامل اجتماعی و تصور از پیامدهای خوشایند بعد از طلاق بر طلاق توافقی» در شهر همدان به انجام رساندند. یافته‌های مصاحبه عمیق نشان داد معافیت از خدمت سربازی پسر و دریافت بیمه پدر فوت‌شده و مهاجرت بیشترین تصور از پیامدهای خوشایند بعد از طلاق توافقی را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین رابطه با جنس مخالف به‌عنوان یکی از عوامل اجتماعی نیز در افزایش طلاق توافقی تأثیرگذار بوده است. در بخش کمی نتایج رگرسیون چندمتغیره نشان داد تصور از پیامدهای خوشایند بعد از طلاق (۵۸۸/۰) و رابطه با جنس مخالف قبل از ازدواج (۵٤۰/۰) مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر طلاق توافقی بوده‌اند بر اساس تحلیل مسیر تصور از پیامدهای خوشایند بعد از طلاق بیشترین تأثیرگذاری مستقیم را بر طلاق توافقی داشته است و عامل اجتماعی دیگر یعنی استقلال مالی زن بیشترین تأثیرگذاری غیرمستقیم بر طلاق توافقی را دارد.

تقی‌زاده و شهراد (۲۰۲۱) در پژوهشی کیفی به دنبال تحلیل روایت تجربه‌زیسته زنان تهرانی از طلاق توافقی بودند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد «خیانت همسر، اعتیاد همسر و خشونت خانگی» زمینه‌های اساسی جرقه‌های طلاق در ذهن آنها محسوب می‌شود. ترومای

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

دادگاه کارزاری است تا بتوانند به لحاظ رسمی و قانونی به زندگی خانوادگی‌شان پایان داد. وقتی زن تصمیم به جدایی می‌گیرد؛ طلاق توافقی صورت‌گرفته مبتنی بر توافق به‌مثابه بخشش مهریه» است تا بتواند از همسرش جدا شود به‌تدریج زنان متقاضی طلاق با بخشش مهریه به لحاظ شرعی و قانونی از همسرانشان جدا می‌شوند؛ و از زندگی متأهلی و هویت همسری‌شان فاصله می‌گیرند و «تنهایی پس از طلاق» را تجربه می‌کنند درواقع مشاهده می‌شود شرایط دادرسی شرایط مالی، اخلاقی و تنفر از همسر و حتی عدم همراهی آن موجب شده زنان مطلقه سعی کنند با بخشش مهریه و تمام حق‌وحقوق مدنی و شرعی از زندگی زناشویی خارج شوند.

حیاتی و سلیمانی (۲۰۱۹) پژوهش کیفی خود را با هدف بررسی پیامدهای طلاق بر افراد مطلقه به انجام رساندند. نتایج پژوهش سه مضمون اصلی ۱- پیامدهای اجتماعی و فرهنگی ۲- پیامدهای اقتصادی و مالی ۳- پیامدهای شخصی و هیجانی را مورد تأکید قرار می‌دهد.

عسگری باغمیان و جوادیان (۲۰۱۸) در پژوهشی به دنبال بررسی پیامدهای طلاق بر زندگی زنان در شهر یزد بودند. این پژوهش با روش کیفی و مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته به انجام رسیده است. یافته‌های پژوهش شامل درآمد پایین و مشکلات مالی «اشتغال مداوم»، «احساس تنهایی و انزواطلبی، محدودشدن روابط مزاحمت دیگران در محیط کار و جامعه، پیشنهادهای دوستی و ازدواج موقت»، «سرزنش و اعتراض خانواده به رفتارها» است.

چارچوب مفهومی

در این بخش با پرداختن به مفاهیم حساس و محوری مرتبط با موضوع تحقیق و دیدگاههای موجود، بخشی از مفاهیم پیونددهنده تحلیل با زمینه پژوهش مرور شده است. هدف استفاده از نظریه در ابتدا صرفاً به‌عنوان راهنمایی برای مفهوم‌سازی و حساسیت نظری است و به دنبال ذهنیتی برساخته از نظریه برای جمع‌آوری اطلاعات از پیش تعیین‌شده

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

نیست، زیرا ماهیت پژوهش اکتشافی ورود به میدان تحقیق با ذهنیتی باز است؛ بنابراین، محققان سعی کرده‌اند نظریه و نظمهای مفهومی را از داده و میدان استخراج کنند.

بودریار و نقد جامعه مصرفی

بودریار بحث در مورد مصرف‌گرایی را با این نقد آغاز می‌کند که در فرهنگ مدرن، مصرف برای اقشار مختلف ازجمله زنان، در تمامی ابعاد آن اعم از غیرمادی و مادی، می‌تواند نشانه‌ای از خوشبختی باشد. در جامعه مدرن، افراد بسیاری وجود دارند که با مصرف در ابعاد وسیع و یا دغدغه مصرف، منتظر هستند تا آنکه خوشبختی برای آنان به وقوع بپیوندد. بودریار معتقد است که این اینجا شما با ذهنیتهای مصرفی در سطوح اجتماعی و فردی مواجه هستید. وجود ذهنیتهای مصرف‌گرا به‌صورت خرده‌فرهنگهای جمعی، اختیار را از جوانان و بخشهایی از زنان سلب می‌کند و آرمان مصرف را بر زندگیهای آنان مسلط می‌کند. مصرف تام، کثرت در تولید و عرضه کالاها و رفاه‌طلبی در جامعه معاصر، پیامدی جز انباشت نشانه‌های رسیدن به خوشبختی در سطح فردی نیست. وجود این رضایت‌مندیهای کوچک و مجازی، درواقع، حیله‌ای بزرگ در اغواکردن انسان مدرن محسوب می‌شود و به معنای کامل آن، موجب خواهد شد که سعادت و حفظ خانواده به شکل هنجاری آن، دفع شود.

تمایل به نیازهای مصرفی و مسلط‌شدن مصرف‌گرایی، ازجمله مفاهیمی است که بودریار در اولویت نظریه‌ها و مفاهیم مختص به خود قرار داده است. از دیدگاه بودریار، مصرف‌گرایی نشئت‌گرفته از فرهنگ جوامع مدرن و پسامدرن است و انسان عصر حاضر را غرق در مصرف‌گرایی می‌داند. او معتقد است که مصرف‌گرایی همچون نیرویی مستقل به هدفی تبدیل گشته که حتی اگر افراد نیازی به مصرف نداشته باشند، محکوم به مصرف‌کردن شده‌اند (بودریار، ۲۰۱٤).

بودریار، انسان غرق‌گشته در مصرف‌گرایی و شکل‌یافته در عصر رمزگان را انسانی فاقد

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

سرشت می‌داند که فاقد اراده و میل است. او می‌گوید که انسان بی‌سرشت زمانی که به جامعه مصرفی وارد می‌شود، هویتی لذت‌جو و مصرف‌گرا کسب می‌کند. این انسان زمانی که به جامعه سرشار از اطلاعات، متضاد و پیچیده ورود می‌کند به‌نوعی درماندگی و بی‌مسئولیتی دچار می‌شود که ماحصل آن واگذاری میل و اراده‌اش به دیگران است. این انسان معنا را به فراموشی سپرده و انتظار دارد که دیگران به جایش اراده کرده اما به شکلی که او از لذت مصرف محروم نشود. چنین انسانهایی که بی‌نام و بی‌نشان شده‌اند، توده‌ای جدید را می‌سازند که حتی به دنبال ایجاد تغییر در خود نخواهند بود (وارد، ۲۰۱۶: ۱۲۳؛ زارع و همکاران، ۲۰۲۰).

سوژه پراکنده ماشین امیال

ازجمله مفاهیمی که به نظر می‌رسد قادر به تبیین سبکهای میل به مصرف را باشند، سوژه پراکنده امیال و ماشینهای میل‌ساز هستند. دلوز[1] و گاتاری[2]، همچون میشل فوکو، به رابطه قدرت میان میل و جامعه مدرن توجه کرده‌اند. دلوز و گاتاری مدعی هستند که گفتمانهای مدرنیته و نهادها، آغشته به‌نوعی ملایم از تحمیل هستند که سلطه خود را با سرکوب افراد در تمامی ابعاد زندگی روزمره اعمال می‌کنند. این دو معتقد هستند که سرمایه‌داری در تمامی سطوح زندگی افراد نفوذ کرده که ازجمله پیامدهای آن سلب تجربه آزادی واقعی، تجربه بیان و رضایت واقعی از افراد است. در این شرایط، تمامی میلهای افراد به‌نوعی به زیر سلطه سرمایه‌داری درآمده‌اند و به امیالی دروغین و باواسطه بدل گشته‌اند. سیستم سرمایه‌داری توانسته است، خلاقیت و امیال افراد را با هدایت کردن به حوزه‌ها یا مرزهای سازمان‌یافته اجتماعی ازجمله قوانین، روان‌پزشکی، خانواده‌های هسته‌ای، طبقات اجتماعی، نقشهای جنسیتی و روابط جنسی و در نهایت مصرف‌گرایی، حوزه‌بندی می‌کند.

1. Gilles Deleuze
2. Guattari felix

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

به‌واسطه این شرایط، نظامهای سرمایه‌داری توانسته‌اند، میل و خلاقیت افراد به شکلی مؤثر به کنترل خود درآورند. دلوز و گاتاری، میل به تولید و مصرف کالا را به همدیگر ربط داده و سوژه‌های اجتماعی را در شبکه‌ای از نهادهای اجتماعی و ساختارهای مادی‌کننده و غیرشخصی، گرفتار می‌بینند. نظامهای سرمایه‌داری، همواره با خلق حوزه‌های جدید برای میل خریدار، خود را دچار بی‌ثباتی می‌کند.

افراد با افزایش عرضه کالاها، چیزهای بیشتری طلب خواهند کرد، با تصاویر بیشتری همزادپنداری می‌کنند و مسیرهای بیشتری برای فرار پیش روی خود خواهند یافت. افراد زمانی که یاد می‌گیرند در جهانی سرشار از امیال متضاد زندگی کنند، درهای آزادی و مخالفت را به رویشان باز می‌شود. زمانی که شما، مصرف خود را افزایش می‌دهید، به مصرف‌کننده‌های بی‌مرکز بدل خواهید شد و می‌توانید به در قالب تهدیدی برای حوزه‌بندی زندگی خصوصی و اجتماعی ظاهر شوید (گلن‌وارد، ۲۰۱٦؛ مداحی و همکاران، ۲۰۲۱).

از دیدگاه دلوز و گاتار، میل، نیروی محرکه تمامی تعاملها و کنشهای اجتماعی و شخصی است و این میل به‌صورت دائمی در روابط متکثر و تصادفی با افراد و اشیاء در جریان است و به‌صورت دائم از مرزها و حدودی که ساختارهای اجتماعی جامعه تحمیل می‌کند، فراتر می‌رود. دلوز و گاتاری، هویتهای پایدار را در جامعه مدرن، پنداری مضر دانسته و از تفاوت و بی‌نظمی و روند جاری تغییر به‌عنوان تنها راه آزادی نام می‌برند و بر نیاز به تحقق میلهای متکثر افراد تأکید می‌کنند (گلن وارد، ۲۰۱٦).

بازاندیشی

بازاندیشی در زندگی اجتماعی، منعکس‌کننده این واقعیت است که کارکردهای افراد به‌صورت مستمر مورد بازسنجی قرار می‌گیرند؛ به بیانی دیگر، ویژگیهای آن همراه با اصلاح به‌وسیله داده‌های جدید، به شکلی اساسی، دگرگون می‌شود. به باور گیدنز، در جوامع مدرن،

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

افراد با آفرینش و اصلاح هویت خود، چه بودن؟ و چگونه این شدن؟ خود را به‌صورت مستمر موردبازنگری قرار می‌دهند. تمامی صور زندگی، با دانشی که کنشگران از این صورت دارند، ساخته می‌شود و گیدنز در این رابطه معتقد است که بازاندیشی مدرنیته با تولید مستمر خودشناسی مداوم، در ارتباطی مستقیم است (گیدنز، ۲۰۱۳).

براساس دیدگاه گیدنز، بازاندیشی، خود وارد حوزه بدن شده و با این رویکرد، دیگر نمی‌توان بدن را به‌عنوان یک شیء منفعل در نظر گرفت، بلکه، به‌عنوان یک نظام کنشی تعریف می‌شود. افراد به‌عنوان سوژه و فاعل، به‌صورت مستمر بر فرایندهای جسمی خود نظارت می‌کنند و این آگاهی از چگونگی بدن، برای درک همه‌جانبه هرلحظه از زندگی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌شود (گیدنز، ۲۰۱۳).

گیدنز، بازاندیشی را عرصه‌های سنن، عرف، بدن و شیوه‌های درمان را موردتوجه و بررسی قرار می‌دهد و تحولات در این کانون را معطوف به آینده و تحولات آتی دانسته است (گیدنز،۲۰۱۳).

زنانی که به‌صورت دائم و به تصمیم و اختیار خود، اقدام به بازاندیشی در تمامی ابعاد زندگی خود در جوامع مدرن می‌کنند، حدومرزی را برای دنیای خارج از این بازاندیشی باقی نگذاشته‌اند و این بازاندیشی در عرصه‌های مختلفی ازجمله، اوقات فراغت و تفریحات، دوری از هنجارها و ارزشهای اجتماعی، کنارزدن محدودیتها و کنترلها، خود را نشان می‌دهد

روش

هدف این مطالعه فهم و بازنمایی تجربه زیستِ زنان مطلقه شهر تهران پس از طلاق است. به همین دلیل پارادایم تفسیری برای انجام این پژوهش انتخاب شد. پژوهشهای کیفی در مواردی به کار می‌رود که پژوهشگر علاقه‌مند به فهم معنای پدیده از نگاه و تجربه کسانی است که درگیر آن‌اند (مریام، ۲۰۰۹)؛ بنابراین پژوهشگران کیفی زمانی از این روش استفاده

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

می‌کنند که می‌خواهند بفهمند: مردم چه تفسیری از تجربه خود دارند؟ چگونه جهان خود را می‌سازند؟ چه برداشتی از تجربه خود دارند؟ (مداحی و همکاران، ۲۰۲۱).

مشارکت‌کنندگان این پژوهش، زنان مطلقه ساکن شهر تهران بودند. برای جمع‌آوری داده‌ها با ۳۹ زن طلاق‌گرفته مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته انجام شد و پژوهش از جهت داده به اشباع نظری رسید. برای انتخاب مشارکت‌کنندگان از روش نمونه‌گیری نظری استفاده شد. از میان استراتژیهای مختلف نمونه‌گیری، نمونه‌گیری گلوله‌برفی به کار گرفته شد؛ به این صورت که ابتدا تعدادی از این افراد از طریق شبکه‌های مرتبط، آشنایی و افراد مطلع انتخاب شدند؛ پس‌ازآن هر نمونه در صورت آشنایی با زنان مطلقه، زمینه برقراری ارتباط و شکل‌گیری مصاحبه بعدی را فراهم می‌کرد.

مصاحبه‌ها بین ۵۰ دقیقه تا ۳ ساعت زمان برده و در مواردی در چندین جلسه مصاحبه ادامه یافت. بیشتر مصاحبه‌ها در فضاهای بازمانند پارک و بوستانها، کافی‌شاپها و در مواردی در محیط کار صورت گرفت. مدت‌زمان فرایند جمع‌آوری داده و فرایند مصاحبه بیش از ۸ ماه به درازا کشید. تحلیل داده‌ها با نظام کدگذاری نظری انجام شد. در این نوع کدگذاری که خاص روش نظریه زمینه‌ای است، سه مرحله کدگذاری طی شد: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی. در مرحله کدگذاری باز متن مصاحبه‌ها سطر به سطر خوانش و مفهوم بندی شد. در کدگذاری محوری این مفاهیم کنار یکدیگر قرار داده شد و بر اساس هم‌پوشانی معنایی به‌صورت مقولات محوری درآمد و درنهایت مقوله هسته در سطحی انتزاعی‌تر از دو مرحله پیشین حاصل شد.

ذکر این نکته ضروری است که فرایند کدگذاری داده‌ها از مصاحبه دوم به بعد آغاز شد و تا پایان کار تحلیل، مصاحبه و تحلیل به‌صورت هم‌زمان پیش رفت. همچنین سعی شده تا توزیع جغرافیایی شهر (مناطق مختلف شهر تهران) و وضعیتهای اقتصادی متنوع (شاغل، بیکار، افراد با درآمد بالا، متوسط و پایین) در انتخاب نمونه رعایت شود.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

جدول ۱- مشخصات زنان مشارکت‌کننده

ردیف	نام مستعار	سن	تحصیلات	شغل
۱	فرحناز	۳۸	دیپلم	خدماتی
۲	فرنوش	٤۳	لیسانس	آرایشگر
۳	نسترن	٤۰	دکتری	مدرس دانشگاه
٤	ندا	۲۱	دیپلم	کافه‌دار
۵	سمانه	٤۳	دکتری	وکیل
٦	سمیرا	۲۷	لیسانس	کتاب‌فروش
۷	زهرا	۳۰	فوق‌لیسانس	مشاور
۸	سیما	٤۲	دیپلم	خانه‌دار
۹	شهین	۳۹	لیسانس	می کاپ
۱۰	مریم	۳۵	لیسانس	زیبایی
۱۱	سحر	۲٦	فوق‌لیسانس	بلاگر
۱۲	سعیده	۲۸	فوق‌لیسانس	مربی باشگاه
۱۳	نادیا	۳٦	لیسانس	مربی باشگاه
۱٤	وحیده	٤۲	دیپلم	آرایشگر
۱۵	سیمین	۳۸	لیسانس	بازاری
۱٦	مینا	٤٦	لیسانس	حسابدار
۱۷	لیلا	٤٤	لیسانس	فروشنده
۱۸	مونا	۳۳	لیسانس	شینیون کار
۱۹	بهاره	۳۰	لیسانس	می کاپ آرتیست
۲۰	زهره	٤۵	زیر دیپلم	نظافت منازل- خدماتی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

ردیف	نام مستعار	سن	تحصیلات	شغل
۲۱	شیما	۳۷	لیسانس	حسابدار
۲۲	دنیا	۳٤	لیسانس	مشاور
۲۳	سارا	۲۵	لیسانس	پتروشیمی
۲٤	سهیلا	۳۰	لیسانس	لیدر طبیعت‌گردی
۲۵	شهلا	۳۲	لیسانس	مامائی
۲٦	زهرا	۳۸	لیسانس	کارمند
۲۷	نگین	٤۲	دکتری	موسسه پژوهشی
۲۸	ترنم	۲۳	لیسانس	بیکار
۲۹	آزیتا	۲۷	لیسانس	تریدر
۳۰	گندم	۳۱	دانشجوی دکتری	پژوهشگر
۳۱	نسرین	۳۳	لیسانس	ابرو و مژه
۳۲	آنیتا	۳۲	فوق‌لیسانس	معلم
۳۳	سودابه	٤۳	دکتری	مدیر اداری
۳٤	نسیم	۳۵	دیپلم	فروشنده لباس
۳۵	غزاله	۳٤	لیسانس	بلاگر
۳٦	هنگامه	۳۳	لیسانس	گرافیست
۳۷	حورا	٤۰	دکتری	چشم‌پزشک
۳۸	مژگان	۲٦	لیسانس	فروشنده آنلاین
۳۹	ساناز	۳۰	لیسانس	سرمایه‌گذار

برای افزایش اعتبار یافته‌ها، ارتباط نزدیک و توام با اعتماد با مشارکت‌کنندگان ایجاد و

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

در طول بیش از ۸ ماه گردآوری داده، این ارتباط حفظ شد.

کنترل توسط اعضا (دیپوی و گیتلین، ۲۰۰۵) در سرتاسر فرایند گردآوری داده‌ها برای ارزیابی درستی مشاهدات و تفاسیر پژوهشگر، به کار گرفته شد. مفاهیم برساخته و نتایج پژوهش به‌طور مرتب در فرایند کار و بعد از اتمام تحلیل داده‌ها با مشارکت‌کنندگان در میان گذاشته شد. پژوهشگران در این مطالعه با مقایسه‌های مداوم صحبتهای مشارکت‌کنندگان در کنار توجه به بازخورد آنان از تحلیلها، تلاش کردند به سطح مناسبی از اطمینان در پژوهش دست یابند. همچنین بخش زیادی از مصاحبه‌ها (با رضایت کامل مشارکت‌کنندگان) ضبط شد و بخش دیگر با توجه به نظر مشارکت‌کنندگان مبنی بر عدم رضایت ضبط صدا، به‌صورت هم‌زمان در حین مصاحبه یادداشت شد.

از نظر رعایت ملاحظات اخلاقی، پیش از شروع مصاحبه، رضایت مشارکت‌کنندگان جلب شد. همچنین با توضیح هدف، موضوع و شیوه پژوهش، مصاحبه‌شوندگان با روند کار آشنا شدند تا در صورت تمایل نداشتن به شرکت در مصاحبه قدرت اختیار و انتخاب کافی به آنان داده شود. حفاظت از اطلاعات شخصی و خصوصی افراد بُعدی بسیار مهم در کار پژوهشی است؛ به همین دلیل پژوهشگر با رضایت کامل و با اجازه هر فرد شرکت‌کننده در پژوهش به ضبط، یادداشت و استفاده از داده‌ها اقدام کرد و به افراد اطمینان داده شد که اطلاعات به‌طور محرمانه محافظت خواهند شد. ازجمله این اقدامات که برای جلوگیری از فاش‌شدن هویت واقعی مشارکت‌کنندگان به‌کاربرده شد، استفاده از اسامی مستعار در ثبت اطلاعات آنان بود.

یافته‌ها

داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری نظری تحلیل شدند. در کدگذاری، ۱۵۵ کدباز، ۳۳ مقوله فرعی و ۷ مقوله اصلی و یک مقوله هسته استخراج شدند. در مرحله کدگذاری

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

محوری، روابط بین این مفاهیم و مقولات بررسی و مقولات و مفاهیم تلفیق‌پذیر در یکدیگر ادغام شدند؛ درنهایت، در مرحله کدگذاری گزینشی مقوله نهایی و هسته شکل گرفت. مفاهیم و مقولات جدول (۲) نمایی از شرایط، استراتژیها و پیامدهای طلاق را برای زنان در شهر تهران نشان می‌دهد. مقوله نهایی حاصل از بررسیها «از تجربه مشقت تا فردیت‌یافتگی مدرن» است. این مقوله روایتگر تنوع و تضاد تجربه زندگی پس از طلاق زنان در شهر تهران است. تجربه هم‌زمان سختیها طلاق، مشقتهای متنوع (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فردی) تا رشد انگیزه‌های فردی، شغلی، تنوع در روابط و ...، جهانی متناقض‌گونه از زندگی پس از طلاق زنان را به نمایش گذاشته است. در ادامه داده‌ها بر مبنای اظهارات مشارکت‌کنندگان و دریافت و تحلیل پژوهشگران را روایت می‌کنیم.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

جدول شماره (۱): کدگذاری باز، محوری و گزینشی

کدهای باز	مقولات فرعی	مقولات اصلی
پافشاری فرزندان بر جدایی مادر از پدر، فرسایشی‌شدن اختلافات زناشویی و آرزوی فرزندان بر طلاق، طلاق والدین: راه رسیدن به آرامش فرزندان، تمایل و رضایت فرزندان از جدایی، ناتوانایی زنان در تأمین مخارج، عقب‌ماندگی تحصیلی ناشی از ناتوانی در پرداخت شهریه‌ها و هزینه‌ها، هزینه‌های بالای فرزندان بر دوش مادران مطلقه، پرداخت ناکافی هزینه‌های فرزندان توسط مردان، افت تحصیلی ناشی از فقر مالی زنان، تجربه فقر پس از طلاق، احساس استرس و اضطراب فرزندان، ناشی از تمکن‌نداشتن مالی مادر	- درخواست فرزندان بر جدایی - محدودیت و مشقتهای اقتصادی بر فرزندان - داغ ننگ فرزند طلاق بودن - آرامش و رضایت: حاصلی از میل به طلاق در زنان - امکان موفقیتهای شغلی، فردی - پی‌گرفتن آرزوها و تمایلات فرزندان - دوری از تنشهای والدین - انشقاق از ترس و خشونت	زندگی فرزندان طلاق: دوگانه پیروزی و شکست
طرد اجتماعی پنهان فرزندان طلاق، داغ ننگ خانواده ناسالم داشتن، نگاه منفی جامعه به فرزندان طلاق، برخوردهای توهین‌آمیز با فرزندان طلاق در جامعه و مدرسه، ترس از برملا شدن طلاق والدین، کناره‌گیری از جامعه و انزوا خودساخته به دلیل طلاق والدین		
به آرامش رسیدن فرزندان، اتمام کابوسهای شبانه فرزندان، زندگی توأم با آرامش با مادر، طلاق فداکارانه مادر برای آرامش فرزندان، پیروزی دانستن طلاق با پیامدهای آن برای فرزندان، مثبت تلقی شدن طلاق توسط فرزندان و زنان		
طلاق زنان: ازسرگیری زندگی بانشاط با فرزندان، احیا شادی در فرزندان با طلاق، پیگیری آرزوهای شخصی فرزندان با طلاق والدین، موفقیت تحصیلی فرزندان به‌دوراز تنشهای والدین، موفقیت شغلی فرزندان، امکان شاغل‌شدن فرزندان، امکان ازدواج با طلاق از پدر معتاد، دوری از انگ اعتیاد پدر معتاد، اتمام تنشهای بی‌وقفه با طلاق مادر، دوری از خشونتهای فیزیکی، انشقاق از خشونتهای دائمی، دوری از تهدیدهای کلامی، پشت سر گذاشتن تجربه خشونتهای پدر، بازگشت آرامش و اتمام ترسهای کودکان		

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

کدهای باز	مقولات فرعی	مقولات اصلی
پی‌گرفتن تمایلات شغلی، از بیکاری درآمدن، کار بیرون خانه انجام‌دادن، هویت شغلی پیدا کردن، امکان تحصیل پیدا کردن، به دنبال آرزوهای شغلی و درسی رفتن، موفقیت شغلی به دست آوردن، شاغل‌شدن، استفاده از درآمد به‌صورت شخصی، صرف‌کردن درآمد برای خود، هویت تحصیلی پیدا کردن، پیشرفت شغلی، به دنبال آمال شخصی رفتن، به دنبال احیا دوستیهای قبل از تأهل، بازگشت اعتمادبه‌نفس به زنان، به دنبال علائق فردی رفتن، نداشتن آقابالاسر تحمیل‌گر، آزادی در پوشش، امکان هزینه‌کرد شخصی درآمد، آزادی در نوع سبک زندگی،	- امکان شغل و تحصیل پیدا کردن - رسیدن به تمایلات فردی - عدم اجبار در نوع پوشش و هزینه‌های شخصی	رسیدن به فردیت فراموش‌شده
تجربه شرکت در مهمانیهای مختلط، مصرف مشروبات الکلی، مصرف ماری جووانا، شروع مصرف سیگار، مسافرتهای دسته‌جمعی، دوستیهای متنوع با جنس مخالف، تجربه تنوع در روابط غیراخلاقی، تجربه تنوع در لذت‌گرایی، بدون مرز دانستن لذت‌گرایی پس از طلاق، کافه‌نشینی، طبیعت‌گردیهای مختلط، مهمانی در باغها، آزادی در روابط با جنس مخالف؛ تجربه نداشتن محدودیت در دوستیهای مختلف، تجربه تنوع در رابطه با دیگران، ابراز رضایت از ارتباط‌های متنوع، کسب آزادی در امکان برقراری در روابط جدید	- تجربه فراغتهای مدرن - میل به لذتهای متنوع - تجربه روابط آزاد و تنوع در روابط	میل و تجربه صُور لذتهای طغیان‌گر
احساس ناخوشایند در بازگشت به خانه پدری، احساس اضافه بودن، عدم استقبال گرم والدین از زنان فرزند مطلقه، گذشت زمان و احساس سربار بودن برای خانواده، طرد پنهان دختر از منزل، تمایل‌نداشتن زنان مطلقه در بازگشت به خانه پدری، نداشتن تفاهم اخلاقی با والدین، نپذیرفتن فرهنگ والدین توسط زنان مطلقه، اختلاف‌نظرهای متعدد با پدر و مادر در نوع سبک زندگی، مناقشه با پدر به دلیل تغییرات سبک زندگی زنان مطلقه، محدودیت شدید توسط والدین، نظارت زیاد پدر بر دختر مطلقه، حساسیت بیشتر والدین، بدبین‌بودن به برخی رفتارهای فرزند طلاق‌گرفته، آرزوی مستقل‌شدن و زندگی در خانه مجزا از خانه پدری، راحت‌نبودن زنان مطلقه از زندگی در خانه پدری	- چالشهای جدید با والدین ناشی از زندگی در خانه پدر - نبود احساس رضایت از زندگی با والدین - احساس اضافه‌بودن و طرد پنهان در خانه پدری	تجربه ناخوشایند بازگشت به خانه پدری

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

کدهای باز	مقولات فرعی	مقولات اصلی
صفرشدن، افتادن در پرتگاه نداری، بی‌پولی و کاهش قدرت خرید، اجاره‌نشین شدن، ناتوانی در تأمین مخارج فرزند، افتادن در دام فقر اقتصادی، بازگشت به خانه پدری به دلیل عدم استقلال مالی، سختی کشیدن فرزندان به دلیل نبود حمایت مالی پدر بعد از طلاق، مشکلات مالی شدید پیداکردن، کمبودهای اقتصادی ناشی از طلاق	- عقب‌ماندگیهای‌اقتصادی - مشقتهای مالی (بی‌پولی، فقر، اجاره‌نشینی) - سختی در تأمین هزینه‌های فرزند	چالشهای اقتصادی (رهاشدگی و مشقت)
ابزار لذت دیدن زنان مطلقه، توجه‌های جنسی زده، نگاه سوءاستفاده‌گرایانه به زنان مطلقه، وعده‌های دروغین برای رسیدن به اهداف غیرهنجاری، پیگیری اهداف غیرهنجاری به بهانه ازدواج، پیشنهادهای روابط خارج از ازدواج، طعمه‌پنداری زنان مطلقه، تلقی روابط آسان با زنان مطلقه، بی‌دردسر دانستن ارتباط با زنان مطلقه، ناپایداری در روابط با زنان مطلقه، شوخیهای سوگیرانه با زنان مطلقه، نگاه غیراخلاقی به زنان مطلقه در محیط‌های کاری، مورد قضاوت قرار گرفتن، مورد طعنه قرارگرفتن، مورد تمسخر قرارگرفتن، بی‌حیا تلقی‌شدن، بی‌بندوبار تلقی‌شدن	- مورد طمع جنسی واقع‌شدن - طلاق و تسهیل در سو استفاده از زنان - ابزاری دیدن زنان مطلقه	گونه‌گون شدن توجه‌های منفی (جنسی و ابزاری)
طرد ناشی از تلقی ناپسندی طلاق، نگاه بد جامعه به زنان طلاق‌گرفته، نبود شانس ازدواج مناسب، دسته دوم تلقی شدن زنان مطلقه برای ازدواج، نبود انگیزه کافی مجردان برای ازدواج با زنان مطلقه، فرهنگ عدم اقبال ازدواج با زنان مطلقه انفکاک ارتباطات اجتماعی صمیمانه، ترس از دوستی با زنان مطلقه در بین متأهلین، قطع ارتباط با اقوام و فامیل برای دوری از انگ، طرد پنهانی توسط خانواده بی‌تفاوتی عاطفی والدین و دوستان، طرد احساسی نزدیکان، قطع روابط به دلیل ترس سرایت طلاق به دیگران مورد قضاوت اجتماعی قرار گرفتن زنان، نگاه منفی به زنان جامعه به زنان مطلقه، عدم جذب در ساختارهای اجتماعی-فرهنگی، طرد پنهان از جمعها و گروههای خانوادگی، دیدگاه ترحم یا آسیب‌پذیر داشتن به زنان مطلقه، برچسبهای اجتماعی طردکننده به زنان، برچسب ایراد داشتن یا نقص زنان مطلقه، عدم نرمال دانستن اخلاقی زنان مطلقه.	- شانس پایین ازدواج: طرد پنهانی زنان از زندگی مشترک - انفکاک روابط عاطفی و طرد ناشی از ترس سرایت - آتمسفر اجتماعی منفی برای زنان مطلقه	نقابی مفهومی از داغ ننگ طلاق، طردی چند ساحتی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

مقوله هسته (پیامدها): «از تجربه مشقت تا فردیت‌یافتگی مدرن»

مقوله هسته‌ای حاصل از بررسی مفاهیم و مقولات در این پژوهش «از تجربه مشقت تا فردیت‌یافتگی مدرن»، است که دربرگیرنده مجموعه‌ای از عوامل، شرایط و زمینه‌های مختلف است و این امر نشان می‌دهد که نمی‌توان تجربه و یا انگیزه‌ها برای زندگی پس از طلاق را روایتی یکدست از رضایت یا عدم رضایت دانست؛ و به ابعاد و زمینه‌های مختلف آن نپرداخت.

تجربه زندگی پس از طلاق در میان زنان، صحنه نمایش مشقت و سختیهای فردی اجتماعی متعدد است. در حقیقت دوپارگی تجربه‌های شیرین و تلخ، اولویت‌بندی هرکدام از این تجربه‌ها در نمایش محض زندگی پس از طلاق را دشوار کرده است. به نظر می‌رسد زندگی پس از طلاق برای زنانی که عموماً درخواست طلاق از میان آنان طرح‌شده؛ ایده‌ای پروبلماتیک از انگیزه‌های شخصی و فردیتی مدرن است که حالا خطر مشقتها را به جان خریده و طغیان‌وار به سمت آن حرکت می‌کنند.

یکی از پیامدهای اصلی حرکت به سمت طلاق و درنتیجه طلاق نائل شدن به آن مجموعه عوامل رضایت بخشی یا عدم رضایت تجربه زندگی پس از طلاق زنان در شهر تهران مِیل و تجربه صور لذتهای طغیان‌گر است که مقوله‌های متأثر از مدرنیته، مانند تجربه فراغتهای مدرن، میل به لذتهای متنوع، تجربه روابط آزاد و تنوع در روابط آن را می‌سازد. ندا ۲۱ ساله به‌تازگی طلاق گرفته است. وی روایتی از تجربه رضایت‌بخش جدایی خود از طلاق و حرکت در مسیر لذتهای فردی (شروع مصرف سیگار، مشروبات الکلی و شرکت در مهمانیها) این‌گونه نظر می‌دهد:

«راستش آره، جدا شدم که یک جورایی به یک چیزایی برسم دیگه. دوست داشتم که سیگار کشیدن رو تجربه کنم و یا عرق خوردن، عرق خوردم توی جمع

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

کافه. من و دوستم و یکی از اعضای دیگه کافه. حس خوبیه دیگه، کم‌کم پام به مهمونی و مسافرت باز شد».

بیتا ۳۰ ساله، میکاپ آرتیست با ظاهری بسیار مدرن است. وی زندگی پس از طلاق خود را سراسر لذت و ماجراجویی دانسته و معتقد است اگرچه با همسر خود چالش جدی نداشته و همسرش راضی به طلاق نبوده، اما وی به دلیل تنوع‌طلبی و چالشهای فراغت‌طلبانه به دنبال زندگی فردی پس از طلاق بوده است:

«از پسرهای زیادی خوشم میومد. خب ببینید، الآن مثلاً یادمه که از همسرم جدا شدم، اولین باری که با دوستام رفتیم استخر، وقتی‌که خودم یه نیم‌تنه پوشیدم، خیلی معذب بودم؛ الآن واقعاً مثلاً یه چیز عادیه؛ یعنی اگه یه جایی از بدنم حتی معلوم باشه، حتی جلوی طیفی، یه آدمی که اتفاقی اومده توی مسیرم، من اصلاً احساس معذبی نمی‌کنم و خیلی راحت می‌گیرم. کلاً تنوع‌طلبی رو دوست دارم. توی هر موضوعی، چه توی کار، چه مثلاً توی روابط دوستانه. مثلاً یک تایمی با یکی خیلی صمیمی می‌شم بعد از یه تایمی خسته می‌شم با یکی دیگه صمیمی می‌شم. سابقه گَل کشیدن هم دارم. گل (ماریجوانا)».

سهیلا ۳۰ ساله، لیدر تورهای طبیعت‌گردی است. وی داشتن همسر را مانعی در پیگیری امورات شغلی خود دانسته و زندگی پس از طلاق را زندگی راحتی برای خود تصور می‌کند

«اسیرم کرده بود. چیه این شوهر. قبل اینکه ازدواج کنم کارم همین بود (لیدر تور طبیعت‌گردی). قبلش چیزی بهم نگفت والا زنش نمی‌شدم. بعد اینکه ازدواج کردیم گفت حق نداری بری. توی تورهاتون پسرا هستن من خوشم نمیاد. میخوای بری باید تور فقط دخترا ردیف کنی. حرفای خنده‌دار می‌زد انگار اصلاً نمی‌فهمه داره چی میگه. منم عاشق کارمم. داستان داشتیم دیگه. تهشم نتونستم

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

تحمل کنم. آره الآن خیلی اوکی ام. دیگه نیست بگه با پسر سفر نرو. میرم خوبشم میرم و استوری هم می‌زارم ببینه حرصش درآد».

تجربه رسیدن به فردیت فراموش‌شده

زندگی پس از طلاق برای برخی زنان مطلقه، تجربه به دست آوردن تمنیات فردی و آمال شغلی - تحصیلی است. در حقیقت علت ورود به زندگی پس از طلاق و حالا تجربه آن با دستیابی به برخی منافع فردی برای زنان گره خورده است. فردیت فراموش‌شده مورد تأکید زنان موردمطالعه در این پژوهش در حقیقت طیف گسترده‌ای از تمایلات فردی زنان از به دست آوردن اختیار در نوع پوشش تا رسیدن به موفقیتهای تحصیلی و فردی را نشان می‌دهد. سمیرا ۲۷ ساله و کتاب‌فروش است. وی لیسانس کامپیوتر داشته و از کار خود در محیط کتاب‌فروشی رضایت دارد. وی زندگی پس از طلاق خود را توأمان با موفقیتهای شخصی و آزادیهای فردی می‌داند:

«اول‌ازهمه این‌که مخالف کار کردن من بود تحت هر شرایط. همین کارم رو وقتی اون بود نمی‌گذاشت بیام. دزدکی میومد منو می‌پایید که دارم چیکار می‌کنم سرکار. قشقرقهایی به پا کرد که بیاوببین. مگه می‌شد باهاش بحث کرد چهره‌اش جوری ترسناک می‌شد که می‌تونی از قیافه‌اش روی جلد رمانهای ترسناک رو بکشی. الانه خودم کار می‌کنم. واسه خودم خرج می‌کنم. ارشد ادبیات بگیرم و برم سمت هنر و چیزایی که دلم می‌خواد».

فهمیه ٤٦ ساله، طلاق را برای خود راه نجات یا راه فرار تلقی کرده که نتیجه آن را به دست آوردن موفقیت اقتصادی و مالی می‌داند:

«برای من یه راه فرار، یه راه نجات، یه راه این‌که بفهمم که من اونجوری که اون

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

همسر سابقم به من می‌گفت من نبودم. وقتی‌که توی شرایط قرار گرفتم تونستم از پس خودم بربیام تونستم خرج خودمو بدم و از نظر اقتصادی مستقل بشم. خیلی قدمها رو تونستم توی زندگیم بردارم که اصلاً فکر نمی‌کردم بتونم. مثلاً فکر نمی‌کردم بتونم ماشین بگیرم و بتونم راننده آقایون باشم، مثلاً بخوام آقایون رو این‌ور اون‌ور ببرم ولی الآن درحال‌حاضر من هنوز که هنوزه کسایی که مشتریای ثابت من بودم و آقا هم بودن هنوز با من تماس دارن، بعد می‌گن ای کاش تو هنوز راننده ما بودی».

زندگی فرزندان طلاق: دوگانه پیروزی و شکست ازجمله پیامدهای متناقض و دوقطبی طلاق برای فرزندان است. مسئله فرزندان طلاق به‌نوعی نمایش دوگانه‌ای از پیامدهای طلاق و زمینه‌سازی آن در رابطه با فرزندان است. ازیک‌طرف فرزندان با میل و اراده خود و با پافشاری بر والدین به دنبال جدایی پدر مادر و نیل به آرامش و اهداف شخصی خود هستند و از طرفی دیگر با درگیر شدن در پیامدها و چالشهای اقتصادی، اجتماعی، زندگی پرمشقتی را پس از طلاق والدین تجربه می‌کنند.

هانیه ۴۵ ساله، شاغل در بخش خدمات است. سه سال از طلاق وی گذشته و از چالشهای فرزند خود با دوست جدید خود می‌گوید:

«سیزده سالشه پسرم. دیگه پسرم رو تنبیه کرد و پسرم با دوستم به مشکل خورد. دعواشون شد باهم. من به بچه‌م حساسم. دعوا شد، پسرمو زد، اونم رفت به داداشم گفت، داداشم اومد بالا زد توی گوش این آقایی که باهاش رابطه داشتم. گفت چرا دست روی بچه خواهرم بلند کردی؟! خلاصه دعواشون شد. بزن، بزن. یه دعوای خیلی بد».

فرنوش ۴۳ ساله از تجربه خود که شباهت زیادی به تجربه هانیه دارد اشاره می‌کند.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

«کم‌کم آشنا شد با بچه من ولی از اینا بود که تز مردونه داشت، مثلاً پسربچه نباید لوس‌بازی در بیاره یا بخوره زمین، نباید گریه کنه. بهش می‌گفتم که کاری به تربیت بچه من نداشته باش. فقط تو اگه می‌خوای به من کمک این باش که مثل یک رفیق کنارش باشی. یک شبی اصرار که بچه رو برداریم بریم بیرون شام بهش بدیم یه ذره تفریح کنه، بزاریم یه ذره بهش خوش بگذره، گفتم نه ولش کن نمی‌خواد، تو که ندیدیش دیگه هم نمی‌خوای ببینیش، بیخیالش میشیم چون خیلی اصرار می‌کرد، من توی عالم خودم فکر کردم که به‌هرحال رفته دو دو تا چهار تاشو کرده، دیگه وقتی‌که منو داره انتخاب می‌کنه مسائل منم باید انتخاب کنه، من تو همچین تصوری بودم که شبی رفتیم بیرون شام، خیلی هم خوش گذشت تا اینکه اون شب یه اتفاقی افتاد بچه من یه داد زد توی خیابون، ایشون برنداره دو تا چک به بچه من بزنه وسط خیابون، دیگه همونجا باهاش کات کردم. اصلاً من شوک شدم، من خودم یه آدم جیغ‌جیغویی هستم، چک اول رو که زد من از حال رفتم روی صندلی، بعد همین‌طوری هاج و واج بودم بعد چک دوم که زد فقط تنها کاری که کردم دستامو تونستم بیارم بالا بچه‌مو بگیرم توی بغلم. خب من الآن رابطه رو حدود دوماهه قطع کردم و تموم شده، اگر بعداً آدمی بیاد توی زندگیم، هرگز به بچه‌ام معرفیش نخواهم کرد».

شهین ۳۹ ساله در اظهارنظری متفاوت از فرنوش و هانیه، جدایی از همسرش و طلاق را موفقیت و پیروزی برای فرزندش قلمداد کرده و معتقد است طلاق از همسرش با اصرار فرزند و تمایل او انجام داده است:

«دخترم خیلی سختی کشیده. یعنی یه پدرِ معتادی داشته که ما هم مثل ایشون خیلی سختی کشیدیم. بعد هیچی اومدیم و گفتن که این دختر مثلاً افسردگی

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

گرفته. زیاد مثلاً پدرش منو می‌زد چون حشیش مصرف می‌کرد. بعد این دختر من از افسردگی نجات پیدا کرد وقتی‌که طلاق گرفتم اصلاً یه زندگی خیلی خوب. بعد دخترم اینقدر خوب شد که گفت مامان خیلی خوبه، این یه پیروزی هستش. چون دخترم باعث شد. گفتش که، مامان می‌خوای که من خوب بشم؟ طلاق بگیرید شما دوتا. که من تونستم طلاق بگیرم. دخترم خیلی دوست داشت به آرزوش هم رسید. بیشتر هم خونه مادرم می‌موندیم. نزدیک ۲۰ سالشه دخترم. مربی شد و دستش توی جیب خودشه، یعنی اون چیزی که می‌خواست. بعد رشته گرافیک هم خونده. بعد دیگه مربی شد و باشگاه زد. خلاصه این دختر مربی شد و واسه خودش کسی شد و دستش توی جیب خودشه. خلاصه دخترم بعد از طلاق من از همسرم واسه خودش کسی شد».

مریم ۳۵ ساله از تجربه خشونت همسر علیه خود و فشار به فرزند و ترس ناشی این خشونت می‌گوید:

«من رو کتک می‌زد و حمید (فرزند) می‌ترسید. حمید از شدت ترس خیلی موقعها دیگه ادرار می‌کرد، می‌ترسید، من گفتم مگه من چند سالمه؟! من چقدر می‌خوام زیر دست این زندگی کنم؟! بچه داره اصلاً با استرس، با تنش، لرزش، داره بزرگ می‌شه. هنوزم اثر این شرایط نرفته. هنوز توی خواب خیلی وقتها بلند می‌شه و داد می‌زنه، جیغ می‌زنه و می‌گه بابام داشت تو رو می‌زد، بابام داشت منو می‌زد. بعد من بهش آرامش می‌دم، باهاش حرف می‌زنم، حتی چند جلسه بیشتر، روانشناسی بردمش، باهاش صحبت کردن، حرف زدن. بعد آسم هم داره، مثلاً تنگی نفس داره. گفتن که به‌مرورزمان درست می‌شه».

تجربه ناخوشایند بازگشت به خانه پدری، به نظر می‌رسد سخن مشترک زنان طلاق گرفته

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

است؛ که به دلیل ناتوانایی در زندگی مستقل داشتن پس از طلاق، به خانه پدری بازگشته و به‌صورت آشکار یا پنهان دچار طرد برخوردهای سرد و یا کم‌توجهی و عدم صمیمت توسط والدین می‌شوند. زهرا ۳۸ ساله کارمند است. وی زندگی در خانه پدری را قبل از ازدواج و بعد از ازدواج قابل قیاس ندانسته و تجربه ناخوشایند بازگشت به زندگی با خانواده را برای زنان مطلقه مشترک می‌داند:

«یه جورایی سختِ، نمی‌دونم چه جوری بگم؟ ولی هرکسی که ازدواج کرده و جدا شده، مطمئنم که این حسُ داره. احساسی که قبل از ازدواجت توی خانوادت بودی، راحت بودی، اصلاً هیچ منتی سرت نبود، هیچی دیگه یه آدمی مثل بقیه اعضای خانواده، ولی وقتی‌که ازدواج می‌کنی و جدا میشی، دوباره برمی‌گردی توی خونه پیش خانوادت یه حس خیلی بدی داره، نمی‌دونم، همه‌چیز یه جوریه، انگار مهمونی، انگار همیشه مهمونی. حتی من اینو مثلاً دخترخاله، یه دخترخاله دارم که اونم جدا شده، اون با پدر مادر خودش زندگی می‌کرده قبل از طلاقشم، پدر و مادری که از بچگی باهاشون زندگی کرده، ولی اونم این احساسُ داره».

مژگان ۲۶ ساله نیز از احساس اضافه‌بودن و طرد پنهان توسط خانواده خود سخن می‌گوید:

«شاید مشکل از پدر مادر نباشه‌ها ولی انگار اضافه‌ای وقتی برمی‌گردی خونه، مخصوصاً مامانم، طرز نگاهش بدتر از صدتا فحشه، یک کاری می‌کنه که بدونی اشتباه کردی، باید می‌موندی به بدبختی زندگی می‌کردی ولی برنمی‌گشتی اینجا، دست من بود یک ثانیه هم این شرایط را تحمل نمی‌کردم. چند وقت اعتصاب غذا کردم فقط برای اینکه خیلی نبینمشون می‌رفتم اتاق، انگاری بچشون نبودم من».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

چالشهای اقتصادی (رهاشدگی و مشقت) از پیامدهای سخت و البته مشترک در میان بیشتر زنان مورد مصاحبه است. عقب‌ماندگیهای اقتصادی ناشی از جدایی همسر، مشقتهای مالی (بی‌پولی، فقر، اجاره‌نشینی)، سختی در تأمین هزینه‌های فرزند و عدم تقبل هزینه‌ها پس از طلاق توسط پدر، از پیامدهای جدی اقتصادی بر زندگی زنان پس تجربه طلاق است

نسیم ۳۵ ساله، فروشنده لباس است. وی طلاق را صفرشدن و پرت‌شدن از پرتگاه به لحاظ اقتصادی می‌داند:

«طلاق تغییره واقعاً در زندگی هر آدمی؛ یعنی احساس می‌کنی که از یک لبه پرتگاهی میفتی و دوباره باید دست‌وپا بزنی خودتو برسونی به نقطه صد؛ یعنی کاملاً صفر میشی از صفر باید زندگیتو شروع کنی یک جورایی. من اینجوری بودم حالا از نظر مالی».

وحیده ۴۲ ساله از شرایط بد اقتصادی خود پس از طلاق می‌گوید و از اصطلاح از عرش به فرش افتاده را برای آن انتخاب می‌کند:

«از عرش به فرش افتادم. از وسط خیابون شریعتی اومدم پایین یافت‌آباد تو خونه ۴۰ متری با کمک پول مادرم. از خرید لباس هرماه افتادم به کار کردن و بدبختی. برا خرج بچه‌هام موندم و اجاره خونم دو ما سه ماه عقب میافته. یعنی نابود شدیم یک جورایی. برا اینکه رضایت بده به طلاق همه مهریه و همه‌چیز رو بخشیدم»

گونه‌گون‌شدن توجه‌های منفی (جنسی و ابزاری) و مفاهیم مطرح‌شده ذیل این مقوله مانند: ابزار لذت دیدن زنان مطلقه، توجه‌های جنسی، نگاه سوءاستفاده‌گرایانه به زنان مطلقه، وعده‌های دروغین برای رسیدن به اهداف جنسی، پیگیری اهداف جنسی به بهانه ازدواج، پیشنهادهای روابط غیراخلاقی، طعمه‌پنداری زنان، یادآور جامعه خطر اولریش بک برای زنان مطلقه است. جامعه درگیر مدرنیته‌ای که حالا دست‌کم بخشی از اعضای آن به زنان مطلقه به

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

چشم طمع یا طعمه نگاه می‌کنند. شهلا ۳۲ ساله دراین‌باره می‌گوید:

«فقط کافیه بدونن که تو طلاق گرفتی، از درو و دیوار پیشنهاد میاد، سؤالهای بیخودی می‌پرسند، الکی می‌خوان دلسوزی کنند یا کمک کنند بهت ولی هدفشون اینه که یه چیز دیگه‌ای برسند».

فهمیه نیز تجربه مشابهی با شهلا داشته و شرایط خود را این‌گونه شرح می‌دهد:

«حس می‌کنم همه می‌خوان بیان از من سوءاستفاده کنن و ولت کنن برن، فقط به این خاطر. چون هرکسی که میومد جلو، خیلی معذرت می‌خوام می‌خواست ببینه که خونه خالی داری؟ تنهایی؟ یا جدا شدی؟، خونه داری؟ اگر نداری من دارم مثلاً بریم با هم‌دیگه فلان، منم می‌گفتم نه».

سعیده ۲۸ ساله، مربی باشگاه است. وی اگرچه به لحاظ اقتصادی به نظر دارای تمکن مالی خوب می‌رسد اما معتقد است پس از طلاق، زن با هر طبقه اجتماعی که باشد مورد اهانت، مزاحمت و طمع قرار می‌گیرد:

«ربطی نداره پولدار باشی یا نه، من شاگرد دارم که همسرش تا فهمید من طلاق گرفتم بهم پیشنهاد داد، از مزاحمتهای تلفنی تا توهین و متلک انداختن. اینکه دیگه برای خیلیها تجربه‌شده، زن طلاق‌گرفته رو یک‌جوری طعمه می‌دونند».

نقابی مفهومی از داغ ننگ طلاق، طردی چند ساحتی روایتگر نمودی از وضعیت اجتماعی زنان مطلقه در فرایند عدم جذب زنان مطلقه در امر هنجاری ازدواج و طرد پنهان آنان است. شانس پایین ازدواج به‌واسطه طرد پنهان اجتماعی زنان به دلیل طلاق، انفکاک دوستیها به دلیل برچسب طلاق، به‌نوعی آتمسفر اجتماعی منفی را برای زنان مطلقه خلق کرده است. سودابه ۴۳ ساله دکتری مدیریت است. وی از شرایط اجتماعی سخن می‌گوید که به‌صورت پنهان

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

مانع ازدواج زنان مطلقه می‌شود:

«متأسفانه می‌گم خدمتتون که یک فرهنگی هست که نمی‌دونم اسمش رو چی بگذارم ولی انگار خانمی که طلاق می‌گیرد دیگر نمی‌تواند به‌خصوص با مرد مجردی که قبلاً ازدواج‌نکرده، ازدواج کند. نه جامعه خیلی شرایطش مهیا است و نه خانواده‌های مثلاً آقایون به‌راحتی اجازه می‌دهند و هزار عیب و انگ می‌زنند به زنانی که طلاق گرفتند».

دنیا ۳۴ ساله در رابطه با بار منفی‌بودن طلاق در ارتباطات اجتماعی و طردشدن توسط دوستان این‌گونه از تجربه خود سخن می‌گوید:

«باورتون میشه احساس می‌کردم که بار منفی داره براشون، مثلاً من می‌شینم یه چیزایی بهشون یاد میدم که شوهراشون طلاق بدن مثلاً، این نگاه سنتی و که توی جامعه ما هست که کسی که طلاق می‌گیره گناهکاره انگار، یا کسی که طلاق می‌گیره آدم بی‌حیاییه آدم مثلاً که به بقیه هم یاد میده، اول زن داداشامو ازم دور کردن بعد خواهرم خیلی فاصله جدی ازم گرفت و این خیلی عجیب بود برای من. بعد بچه‌هاشون هم شدیداً منع کرده بودن از صحبت کردن با من. طلاق انگار باعث میشه که چیزی رو روی پیشونی زده بشه یه مهری که مثل تتو که تو نمی‌بینی مثل ولی همه دارن می‌بینش».

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

نمودار شماره ۱. مقوله هسته: از تجربه مشقت تا فردیت‌یافتگی مدرن

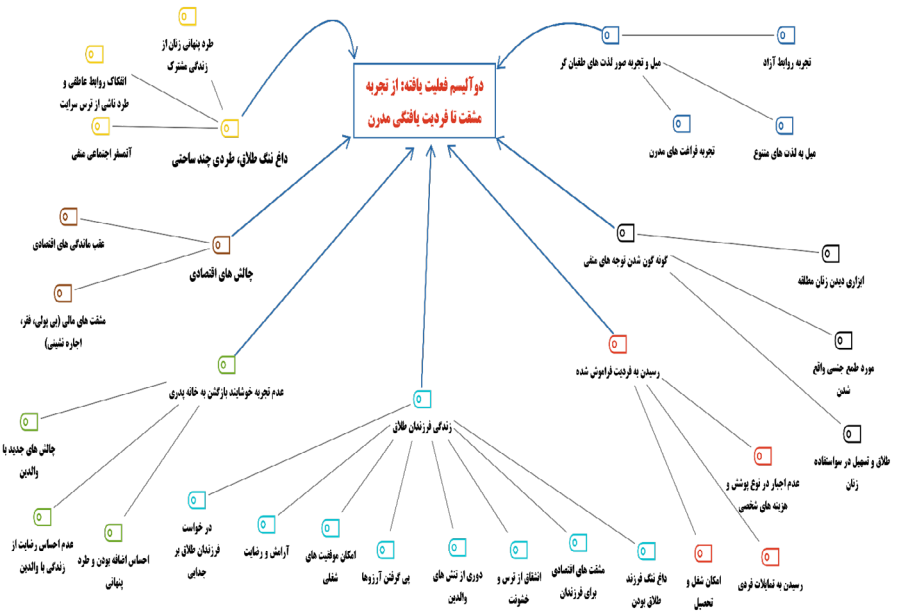

بحث

زندگی پس از طلاق دست‌کم در نگاه اول تجربه‌ای از زیست زنان طلاق‌گرفته است که تشریح وضعیت آنان به‌سادگی حاصل نمی‌شود. باید به این نکته اشاره کرد که در فرایند شکل‌گیری و اقدام به طلاق و انگیزه‌های زندگی پساطلاق، میل به بازشناسی و رسیدن بی‌چون‌وچرا به تمنیات فردی، فردیت محوری، آمال و آرزوهای شخصی، رهایی از محدودیتها، دوری از خشونت و طلب عشقهای جدید و سیال موج می‌زند.

در حقیقت سوژه‌های جدید حاصل از طلاق، بر بُردار هویت‌یابی جدید فصل‌بندی می‌شوند. اما هرگز این تمام ماجرا نبوده و این حوزه‌ها و پیامدهای آن در تملک این سوژه‌ها نیست.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

بنابراین رابطه دیالکتیک مثبت و منفی، حاصل زندگی پس از طلاق است. در حقیقت می‌توان زندگی پس از طلاق را برای زنان به یک نمایش درام تشبیه کرد که تماشای وضعیت پیش برنده آن، جریانی متناقض از امور خیر و شر و نابسندگی در پیش‌بینی[1] است. ازجمله مسائل مهم پیرامون زندگی پس از طلاق، حاشیه‌های ایجادشده در رابطه با مسائل فرزندان است.

فرزندانی که با تمایل شخصی خود والدین را مجبور به طلاق کرده و با طلاق پدر و مار به آرامش رسیده و در طرف دیگر ماجرا با قربانی‌شدن درنتیجه این عمل دچار مشقتهای تحصیلی و اقتصادی فراوانی می‌شوند. مضاف بر آن باید مسائل روحی روانی، انگ فرزند طلاق بودن و تنشهای والدین پس از طلاق را نیز بر دوش کشند. نتایج این بخش با پژوهشهای دراپو و همکاران (۲۰۲٤)، هوچاغلو و یالسینکایا (۲۰۲۰)، سیبل کاسکان و دینز سارلاک (۲۰۲۰)، خطیبی و خانی‌پور (۲۰۲۲)، عباس‌پور و همکاران (۱٤۰۰)، روشنی و همکاران (۱۳۹۸) هم‌راستا است.

ریچارد سنت بر اضمحلال تدریجی زندگی عمومی کنشگران اجتماعی تأکید می‌کند. جامعه‌ای جهانی‌شده که با فرهنگ یکدست در حال حرکت به سوی سقوط زندگی عمومی و همبستگی اجتماعی است. ریچارد سنت منتقد سرمایه‌داری است و اعتقاد دارد که سرمایه‌داری صنعتی و روند دنیوی‌شدن سبب شده تا انسان هر چه بیشتر به خودش واگذاشته شود، بطوریکه ما شاهد پویایی، خصوصی‌شدن و ایده‌آل‌گشتن خانواده هسته‌ای به‌منزله تنها سنگر مقاومت در برابر ازدست‌دادن زندگی عمومی هستیم. درواقع، سرمایه‌داری سبب تغییر جهت‌گیری هدایت شخص از بیرون به سمت درون است و نتیجه آن، پیدایش شخصیت خودشیفته است (زارع و همکاران، ۲۰۲۰).

طلاق که گویی حالا یک معنی نداشته و می‌تواند در ویترین زندگی زنان معناها و نمودهای متنوعی از انتخاب و رشد فردی را برایشان به ارمغان آورد. در حقیقت مرحله جدید زندگی

1. anticipation

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

زنان در بخشی از گذار از زندگی نشان از بازخوانی خودِ فردی آنان است. گذاری که با نوعی هویت‌یابی جدید و سوژه‌های جدید خود را خلق می‌کند. هویت که بیش از هر چیزی نماینده افکار مدرنیته و ایفا نقشی متمایز از گذشته است. نتایج این بخش از پژوهش با نتایج پژوهشهای تسفایه و همکاران (۲۰۲٤)، کالتا و مروز (۲۰۲٤)، پارکر و همکاران (۲۰۲۲)، مین تی (۲۰۱٦)، محمدی و همکاران (۲۰۲۳) و خطیبی و خانی‌پور (۲۰۲۲) هم‌راستا است.

گیدنز بر این باور است که در جامعه مدرن، انسانها با آفرینش و اصلاح هویت خود، چه بودن و چگونه این شدن خود را پیوسته بازنگری می‌کنند. همه صورتهای زندگی، کم‌وبیش، با دانشی که کنشگران از این صورتها دارند، ساخته می‌شود و از دید گیدنز، بازاندیشی مدرنیته با تولید پیوسته خودشناسی پی‌درپی ارتباطی مستقیم دارد (گیدنز، ۲۰۱۳).

مقوله مهم دیگری که به نظر در میان بسیاری از زنان پس از طلاق به‌صورت مشترک اتفاق می‌افتد. چالشی بزرگ که در ابعاد اقتصادی مشقتهای متعددی را برای زنان به ارمغان می‌آورد. عقب‌ماندگیهای اقتصادی، انتقال از مسکن همسر به خانه‌های اجاره‌ای با شرایط سخت، بی‌پولی، نبود درآمد و ناتوانی در تأمین مخارج فرزندان، زمینه‌های اقتصادی پر چالش را در دوران پساطلاق برای زنان به ارمغان آورده است. بند مذکور نشانگر تأثیر بی‌چون‌وچرای طلاق بر زندگی زنان پس از طلاق است. نتایج این بخش با نتایج پیشینه‌های پژوهشی: حسین (۲۰۲۳)، مندوزا و همکارانش در سال (۲۰۲۱)، هوچاغلو و یالسینکایا (۲۰۲۰)، تقی‌زاده و شهراد (۲۰۲۱)، حیاتی و سلیمانی (۲۰۱۹) هم‌راستا است.

گونه‌گون شدن توجه‌های منفی (جنسی و ابزاری) نقابی مفهومی از داغ ننگ طلاق و طردی چندساحتی را در زندگی پساطلاق برای زنان روایت می‌کنند. مورد طمع جنسی واقع‌شدن، نقش طلاق در تسهیل سوءاستفاده از زنان مطلقه، پایین‌آمدن شانس ازدواج مجدد به دلیل وجود فرهنگ پنهان طرد زنان مطلقه، طرد انفکاک روابط عاطفی و طرد ناشی از ترس ابتلا دیگر خانواده‌ها به طلاق، نمایشی از حزن و پس‌زدن از روابط اجتماعی را برای زنان مطلقه نشان می‌دهد.

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

زنان طلاق‌گرفته هم‌زمان نوعی شکاف ارتباطی و انتخاب تنهایی و انزوا را نیز پیشه کرده که اگرچه علیرغم میل باطنی آنان بوده اما استراتژی برای کناره‌گیری خودخواسته از روابط توأم با توهین توسط دیگران است. نتایج این بخش از پژوهش با پیشینه دانشی در پژوهشهای بایون (۲۰۲۳)، پارکر و همکاران (۲۰۲۲)، هوچاغلو و یالسینکایا (۲۰۲۰)، محمدی و همکاران (۲۰۲۳) و حیاتی و سلیمانی (۲۰۱۹) هم‌راستا است.

در پایان می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که زندگی پساطلاق برای زنان، بازنمایی گسیختگی، این‌همانی و دگرگونی، پایدارماندن و دگرگونی؛ این تعارضها همان‌قدر که مشخصه زندگی در جهان مدرن‌اند، مشخصه زمان نیز هستند. زنان مطلقه به نظر در برابر دوگانه دانایی فردی یا مشقتی اجباری قرارگرفته‌اند. وضعیتی معارض که دو نتیجه مختلف برایشان به ارمغان آورده است: یکی از آنها را می‌توان تأمل در زندگی شخصی و پیگیری فردیت و دیگری را تجربه‌ای تلخ و تراژدی اجباری دانست.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی

مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی موردحمایت جهاد دانشگاهی بوده است.

تعارض منافع

تضاد منافعی برای نویسندگان وجود نداشت.

اخلاق پژوهش

در پژوهش حاضر اصول اخلاقی پژوهشی ازجمله امانت‌داری، رازداری و گمنامی رعایت شده است

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

- Abdollahi, A., Ahadi, H., Tajeri, B., & Haji Alizadeh, K. (2020). Analysis Of The Experience Of Divorce From The Perspective Of Divorced Couples In Tehran. Women's Strategic Studies, 23(89), 143-162. Doi: 10.22095/Jwss.2020.252782.2507 (In Persian)

- Afrasiabi, H., Barzideh, K., & Javadian, S. R. (2020). Fluctuate Accommodation in Social Interaction by Cancer Patients; A Qualitative Study in Ahwaz. Journal of Applied Sociology, 31(1), 1-16. Doi: 10.22108/Jas.2019.114210.1569 (In Persian)

- Agbo, B. O., Agbo, C. C., & Gloria, C. (2023), Effect of Digital Infidelity in Marital Communication among Couples in Enugu Metropolis. International Journal of Media, Security & Development (IJMSD) 8:1.

- Amarsanaa, K., Kovács, M., & Rácz, J. (2024). "I established a life; I can re-establish it again": Lived experiences of intimate partner violence in Mongolia. Acta psychologica, 242, 104118.

- Askari baghmiyani, ashraf, & javadian, seyed reza. (2018). The double pressure of life, the main outcome of divorce on women: a qualitative study. Journal of qualitative research in health sciences, 6(4), 427-436. Sid. Https://sid.ir/paper/215478/en (in persian)

- Baudrillard, Jean. (2014). Consumer society: myths and structures. Printing turn: 4. Translator: Yazidi winner. Publisher: Third edition

- Chang, M. (2024). Changing marital transitions and homeownership among young households. Review of Economic Dynamics, 52, 46-63.

- Drapeau, S., Larouche, K., Ivers, H., Dussault, S., & Baude, A. (2024). Longitudinal Association Between the Quality of the Separated Parents' Relationship and the Frequency of Father–Child Contact: The Mothers' Perspective. Journal of Family Issues, 0192513X231226149.

- Faizi, I., Ebrahimi, M., Moaidfar. S. Bastani S. (2019). National Family Survey. Academic Jihad Branch Of Alborz Province (Khwarizmi) (In Persian)

- Gidanz, Antoni. (2013). Modernity And Identity: Society And Personal Identity In The New Era. Translator: Nasser Mofaqian. Printing Turn:9. Publisher: Ney Publishing. (In Persian)

- Golan Vard (2016), Postmodernism. Translator: Qadir Fakhr Ranjbari And Abuzar Karmi. Printing Turn: 6, Publisher: Mahi. (In Persian)

- Hartarto, R. B., & Hajar, I. (2024). Television Viewing and Divorce in

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

Indonesia: Evidence from Macro Data. Journal of Population and Social Studies [JPSS], 32, 1-13.

- Hayati M, Soleymani S. (2019). The Consequences of Divorce for The Divorced Person: A Qualitative Study. Rooyesh. 7(11), 273-288. Url: Http://Frooyesh.Ir/Article-1-1304-Fa.Html (In Persian)

- HI Rehim, M. KS Alshamsi, W. & Kaba, A. (2020). Perceptions of divorcees towards factors leading to divorce in UAE. Journal of Divorce & Remarriage, 61(8), 582-592.

- Hocaoglu, F. B. & Yalcinkaya, M. (2020). An examination of the problems experienced by women during and after divorce and their coping methods. New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences, 7(3), 61-74.

- Kadiradjieva, L., & Alekseeva, V. S. (2023). Relationship Dissatisfaction and Other Risk Factors for Divorce on the Example of Norway. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 16, 35-37.

- Kaleta, K., & Mróz, J. (2023). Posttraumatic Growth and Subjective Well-Being in Men and Women after Divorce: The Mediating and Moderating Roles of Self-Esteem. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20(5), 3864.

- Khatibi, A., & Alikhanypor, A. (2022). A Survey On the Effect of Social Factors and The Perception of Positive Consequences After Divorce On Consensual Divorce (From The Perspective of Divorce Applicants In Hamadan). Journal of Family Research, 18(1), 75-96. Doi: 10.52547/Jfr.18.1.75 (In Persian)

- Maddahi, J., Zare, B., Serajzadeh, S. H., & Karamhabibpour, K. (2021). The Problem of Celibacy: The Emerging Subject and New Life Among Girls In Tehran. Journal of Social Problems of Iran, 12(1), 7-43. Doi: 10.22059/Ijsp.2021.84965 (In Persian)

- Maurya, P. (2024). Family Court Roles and Authorities in Addressing Domestic Violence in India. ldealistic Journal of Advanced Research in Progressive Spectrums (IJARPS) eISSN–2583-6986, 3(01), 8-12

- Mendoza, J. E. Tolba, M. & Saleh, Y. (2020). Strengthening marriages in Egypt: Impact of divorce on women. Behavioral Sciences, 10(1), 14.

- Mohamadi, J., Amjadi, S., & Rayanpour, R. (2023). A qualitative study of lived experiences of solo-living women in post-divorce

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

life. Sociology of Social Institutions, 10(21), 159-178. doi: 10.22080/ssi.2023.25194.2092 (In Persian)

- Mohammad Taghizade, M., & Shahrad, F. (2021). Agreement as Forgiveness; Narrating The Lived Experience of Tehran Women from Consensual Divorce. Journal of Social Work Research, 7(26), 181-216. Doi: 10.22054/Rjsw.2022.65113.543 (In Persian)

- Moumen, A., Shafqat, A., Alraqad, T., Alshawarbeh, E. S., Saber, H., & Shafqat, R. (2024). Divorce prediction using machine learning algorithms in Ha'il region, KSA. Scientific Reports, 14(1), 502.

- Naqd, Khosrow (2018), Measuring Enlightenment Dialectic, Printing Turn:1. Publisher: Ney Publishing. (In Persian)

- Parker, G., Durante, K. M., Hill, S. E., & Haselton, M. G. (2022). Why women choose divorce: An evolutionary perspective. Current Opinion in Psychology, 43, 300-306.

- Pathak, A. (2020). Crimes against women as a correlate of incidents of Divorce in India. International Journal of Multidisciplinary and Current Research, 8, 397-408.

- Patoari, M. M. H. (2020). Socio-Economic and Cultural Causes and Effects of Increasing Divorce Rate by Women in Bangladesh: A Critical Analysis. Asian Journal of Social Science Studies, 5(1), 21.

- Rasheed, A. Amr, A. & Fahad, N. (2021). Investigating the Relationship between Emotional Divorce, Marital Expectations, and Self-Efficacy among Wives in Saudi Arabia. Journal of Divorce & Remarriage, 62(1), 19-40.

- Rokach, A., & Chan, S. H. (2023). Love and Infidelity: Causes and Consequences. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20(5), 3904.

- Sadeghi Fasaei, S., & Esari, M. (2012). Gender Analysis of Life After Divorce: A Qualitative Study. Woman in Development & Politics, 10(3), 5-30. Doi: 10.22059/Jwdp.2012.29480 (In Persian)

- Sharifi Saei, M. H. (2023). Consequences of Marital Infidelity in Iran; Meta-Synthesis Study. Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research, 12(22), 165-204. Doi: 10.22084/Csr.2023.26768.2148 (In Persian)

- Tesfaye, M., Ndlovu, A. V., Thompson, E., & Sofo, S. (2024). Preva-

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]

lence and Predictors of Physical Abuse of Women in Uganda and Malawi. Canadian Journal of Educational and Social Studies, 4(1), 11-24.

- Zare B, Serajzadeh S H, Habibpour Gatabi K, Maddahi J. (2020). Single Youth Life: A Socio-Cultural Problem (An Analytical Approach Based On the Views of Jean Baudrillard and Richard Sennett). Social Problems of Iran. 11(2), 97-123. Url: Http://Jspi.Khu.Ac.Ir/Article-1-3298-Fa.Html (In Persian)

[Downloaded from refahj.uswr.ac.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.32598/refahj.24.94.4424.1]